

การใช้เครื่องสำอองของสตรีสยาม/ไทย ตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นถึงสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2

พ.ศ.2325 – 2488 *

พวงร้อย กล่อมเอียง **

การใช้เครื่องสำอองของสตรีสยาม/ไทย เป็นเรื่องที่ยังไม่ได้รับความสนใจจากนักประวัติศาสตร์ และนักสังคมศาสตร์มากนัก ทั้งที่เครื่องสำอองและตำราการผลิตเครื่องสำอองปรากฏในเอกสารต่างๆ รวมทั้งในหนังสือพิมพ์และวารสารเป็นจำนวนมาก การใช้เครื่องสำอองน่าจะได้รับการศึกษาอย่างกว้างขวาง เนื่องจากเป็นประวัติศาสตร์สังคมที่สะท้อนวัฒนธรรมการบริโภคและทัศนคติเกี่ยวกับความงาม บทความชิ้นนี้เป็นความพยายามนำเสนอการใช้เครื่องสำอองของสตรีสยาม/ไทยตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นถึงสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งเป็นระยะเวลาที่สะท้อนให้เห็นการใช้เครื่องประทีนความงามแบบจารีตของสตรีสยาม/ไทย ที่เปลี่ยนแปลงไปสู่การใช้เครื่องประทีนความงามที่ทำจากสารเคมี และเครื่องประทีนความงามที่นำเข้าจากต่างประเทศ ผู้เขียนนำเสนอบทความชิ้นนี้โดยแบ่งระยะเวลาการใช้เครื่องสำอองของสตรีสยาม/ไทยเป็น 2 ระยะ คือ

ระยะแรก ตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึงต้นรัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2325 – 2416)

ระยะที่สอง ตั้งแต่ต้นรัชกาลที่ 5 จนถึงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2417 – 2488)

การใช้เครื่องสำอองของสตรีสยามสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึงต้นรัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2325-2416)

ค่านิยมการใช้เครื่องสำอองของสตรีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เริ่มแพร่หลายจากชนชั้นสูง มาสู่ราษฎรสามัญ เนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของระบบสังคม การเมือง การปกครอง และเศรษฐกิจในยุคนั้น ราษฎรบางกลุ่มได้รับแต่งตั้งเป็นขุนนางชั้นสูง นอกจากนี้ระบบเจ้าภาษีนายอากรรวมทั้งการค้าขายกับต่างประเทศที่เจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่งผลให้การกุมระบบเศรษฐกิจกระจายจากกลุ่มชนชั้นสูงลงมายังราษฎรสามัญ ทำให้สองชนชั้นมีสังคมที่ติดต่อกับกัน การที่ราษฎรมีฐานะความเป็นอยู่ดีขึ้นทำให้มีอำนาจการซื้อมากขึ้น ดังนั้นราษฎรในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงสามารถซื้อหาสินค้าต่างประเทศซึ่งมีราคาสูงมาใช้ได้ เช่น เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน กล่าวถึง

* บทความเรื่องนี้ปรับปรุงแก้ไขจากงานวิจัยเรื่อง “วิวัฒนาการของเครื่องสำอองไทย ตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นถึงสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 พ.ศ.2325 – 2488” ซึ่งผู้เขียนได้รับทุนสนับสนุนจากบริษัทอินเตอร์เนชั่นแนลคอสเมติก (PIAS)

** อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ขุนช้างซึ่งเป็นขุนนางชั้นผู้น้อยแต่มีฐานะดี สามารถซื้อกระจกส่องหน้าบานใหญ่ น้ำปรง เครื่องแก้วอย่างดี และเสื้อผ้าที่มาจากต่างประเทศให้นางวันทองใช้ ของเหล่านี้ถือว่าเป็นของฟุ่มเฟือยนิยมใช้กันเฉพาะชนชั้นสูง หรือแม้กระทั่งฝักบัวอาบน้ำซึ่งทำด้วยตะกั่ว เป็นการเลียนแบบชนชั้นสูงซึ่งอาบน้ำฝักบัวเหมือนกัน แต่ฝักบัวทำด้วยวัตถุที่มีค่ามีราคาแพงกว่า

หลักฐานเกี่ยวกับการใช้เครื่องสำอางสมัยรัตนโกสินทร์สามารถค้นคว้าหาได้ง่ายกว่าหลักฐานสมัยอยุธยา เนื่องจากมีหนังสือวรรณคดีที่กล่าวถึงการแต่งตัวของตัวเอกในวรรณคดีหลายเรื่อง และผู้แต่งก็มาจากคนทุกชนชั้น ดังนั้นจึงทำให้ทราบถึงการใช้เครื่องสำอางของทุกชนชั้น และยังมีบันทึกความทรงจำของผู้ใหญ่อีกหลายท่านที่ได้บันทึกเรื่องเก่าๆไว้เช่น เล่าเรื่องเมืองไทย โดยลาวัณย์ โชตตามระเมื่อวานนี้ตอนเด็กคลองบางหลวง ของกาญจนาศุภมิตรหรือขุนวิจิตรมาตรา ท่านได้รวบรวมเรื่องเก่าๆไว้หลายเรื่อง และงานเขียนของเสฐียรโกเศศหรือพระยาอนุমানราชชน รวมทั้งบันทึกของชาวต่างประเทศ เช่น สังฆราชปาเลอกัวซ์ ซึ่งเข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์ในสมัยรัชกาลที่ 4 และคาร์ล บ็อค นักธรรมชาติวิทยาชาวเยอรมันซึ่งเดินทางสำรวจธรรมชาติในสมัยรัชกาลที่ 5

การใช้เครื่องสำอางของสตรีสยามในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ถึงตอนต้นสมัยรัชกาลที่ 5 สามารถแบ่งได้ตามการใช้เครื่องสำอางกับส่วนต่างๆของร่างกายดังต่อไปนี้

ผม

ค่านิยมความงามเกี่ยวกับผม ยังนิยมผมที่ดกดำเป็นเงางามไม่ว่าจะเป็นสตรีธรรมดาหรือฐานะดี เช่น นางพิมพิลาไลย ได้รับคำชมว่าผมสลวยสวยข่างามเงา และในเพลงยาวกลบทซึ่งกวีหลายท่านช่วยกันนิพนธ์ เพื่อจารึกไว้ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามในสมัยรัชกาลที่ 3 บทพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพลงยาวกลบทและกลอักษร ทรงกล่าวว่า “เจ้างามเกศดำ ประไพเพียงภูมรินเจ้างามปีกัดตทรงมงกุฎกษัตริย์”¹ หรือที่พระองค์เจ้าคเนจร กรมหมื่นนเรนทร บดินทร์ทรงนิพนธ์เพลงยาวกลบทและกลอักษร ว่า “พุ่มภูดูดีเกศเส้น ขลับคล้ำดำเด่นทุกเส้นสอย ยิ่งอย่างนางในจุไรรอย เรียบร้อยช้อยชมนิยมยิน”² ทรงผมสตรีในสมัยนั้นมีทรงยาวประบ่า ทรงผมเกล้าเป็นมวย แต่ที่นิยมกันมาก คือทรงพุ่มหรือทรงปีก การที่จะทำทรงผมให้เป็นปีกขึ้นมาได้นั้นต้องใช้วิธี “จับเขม่า” ซึ่งเสฐียรโกเศศ ได้จดจากคำบอกเล่าว่า วิธีทำเขม่านั้นก็คือเอาดินหม้อก้นหม้อข้าว (สมัยก่อนใช้หม้อดินและเตาฟืนจึงมีเขม่าไฟจับก้นหม้อมาก) ผสมกับน้ำมันตานีหรือน้ำมันมะพร้าวคลุกให้เข้ากัน เวลาใช้เอานิ้วจุ่มลงในเขม่าซึ่งเป็นน้ำมันเยิ้มแล้วละเลงยึบนผมและจับหยิบโหย่งผมให้แผ่ตั้งเป็นผมปีก นอกจากนี้ยังมีผมไว้ตัดด้วย ผมตัด ในที่นี้ คือ การไว้ผมเป็นพู่ที่ริมหูสำหรับดอกไม้เครื่องประดับมีทั้งสองข้าง³ บางคนนิยมผมแสกและทำท้ายทอยให้ย่อยเชิดขึ้น การใส่เขม่าไม่นิยมใส่มาก

¹ ตำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2512). เพลงยาวกลบทและกลอักษร แต่งจารึกที่วัดพระเชตุพนฯ ในรัชกาลที่ 3. พิมพ์ครั้งที่ 5. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์), หน้า 79.

² แหล่งเดิม, หน้า 107.

³ เสฐียรโกเศศ. (2515). การศึกษาวรรณกรรมในแง่วรรณศิลป์. (กรุงเทพฯ: บรรณาการ), หน้า 137.

เพราะจะเหนียว เขม่าในสมัยก่อนคล้ายกับน้ำมันใส่ผมในปัจจุบัน เขม่าที่ชนชั้นสูงใช้จะต้องมีเครื่องหอมผสม แต่ส่วนใหญ่นิยมผสมกระแจะจันทร์

การกันไรถอนผมยังเป็นอีกวิธีหนึ่งที่นิยมแพร่หลายทั้งชนชั้นสูงและระดับเจ้านาย ชนชั้นผู้ดีและผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี แม้กระทั่งชาวบ้านธรรมดาบางคนก็ยังนิยม การกันไรต้องหมั่นถอนด้วยแหบดังในเรื่องขุนช้างขุนแผนที่ว่า “เคยสบายก็จะคลายสบายไป รอยไรจะทิ้งรทกทูกราตรี เส้นผมไหนจะพบกับแหบน้อย ร้อยวันจะไม่พบกระจกหวี”¹ การกันไรต้องประณีตบรรจงทำให้งดงาม มิฉะนั้นไรที่กันจะแข็งคดไม่สวย หรือบางคนที่ไว้ผมยาวประบาก็สามารถกันไรได้สวย การจับเขม่ากันไรแพร่หลายไปยังชาวต่างชาติที่อพยพเข้ามาอยู่ในเมืองไทย เช่น พวกมอญแถบปากเกร็ดเคยไว้ผมยาวเกล้ามวย ก็พากันไรไว้จุก ดังที่สุนทรภู่กล่าวว่า “เดี๋ยวนี้มอญถอนไรจุกเหมือนตุ๊กตา ทั้งผัดหน้าจับเขม่าเหมือนชาวไทย”² ถ้าสตรีใดไว้ผมยาว การกันไรต้องมีไม้คอยสอยผมไม่ให้มาเกะกะ ส่วนใหญ่ไม้สอยผมคือขนเม่น หรือถ้ามีฐานะดีไม้สอยผมอาจทำด้วยงา

วิธีการสระผม

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นสตรีนิยมใช้มะกรูดสระผม โดยการนำมะกรูดมาเผาไฟแล้วคั้นน้ำมาสระผม ไม่พบว่าในสมัยนี้มีการใช้สบู่กัน สบู่เป็นของต่างประเทศเริ่มใช้ช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งกาญจนาศพนธ์เขียนไว้ในหนังสือ **เมื่อวานนี้** ตอนเด็กคลองบางหลวง ว่าในระยะที่ท่านยังเป็นเด็ก (ปลายสมัยรัชกาลที่ 5) ผู้คนยังฟอกผมด้วยมะกรูดนำมาผ่าซีกใช้ทั้งผิวและน้ำ

การแต่งหน้า

ชนชั้นสูงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น นิยมแต่งหน้ากันพอสมควร เพราะว่าถ้าแต่งมากจะกลายเป็นแต่งแบบนางละครหรือการผัดหน้าแบบเจ้าโสกันต์ การผัดหน้าเป็นการแต่งหน้าโดยปกติของสตรีไทยชั้นสูง แป้งที่ใช้เป็นแป้งนวลซึ่งจะอบร่าจนหอม ดังที่พบในวรรณคดีเรื่องสังข์ทองตอนกล่าวถึงการแต่งตัวของพระธิดาทองเจ็ดของท้าวสามลว่า “ทาแป้งสารภีร่อนรวย” แสดงว่ามีการผสมเกสรดอกสารภีในแป้งผัดหน้า

ทิพย์วาทินี สนิทวงศ์ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง **เมื่อคุณตาคุณยายยังเล็ก** ถึงการทำแป้งร่ำสารภีว่า “เวลาที่ดอกสารภีบานจะเก็บกันตั้งแต่เช้ามืดแล้วเอาใส่ตะแกรงลวดเขย่าๆ ให้เกสรสีเหลืองของดอกสารภีร่วงลงในชามอ่างใบใหญ่ แล้วเอาผ้าขาวบางร่อนเอาแต่ละองเรณู เป็นผงสีเหลืองละเอียดหอมฟุ้งเตรียมเอาไปทำแป้ง แล้วเอาแป้งหินเม็ดๆ มาละลายน้ำแล้วคนด้วยไม้พายจนแป้งแตกและเอาเกสรสารภีซึ่งร่อนแล้วเป็นผงใส่ในแป้ง ใช้ไม้พายกววนจนแป้งกลายเป็นสีเหลืองนวล แล้วนำไปตอมมาทำเป็นกรวยสำหรับหยอดเม็ดแป้ง แล้วหยอดแป้งลงในถาดที่มีผ้าขาวบางปูรองให้เป็นเม็ด หยอดแหลมเท่าๆกัน แล้วนำไปตากแดด เมื่อแป้งแห้งก็นำไปบรรจุในขวดอบด้วยควันเทียนให้หอมยิ่งขึ้น”³

¹ หอสมุดแห่งชาติ. (รวบรวม) (2506). **ขุนช้างขุนแผน**. เล่ม 1. (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา), หน้า 180.

² พระศรีสุนทรโวหาร (ภู่). (2504). **นิราศสุนทรภู่**. (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา), หน้า 262.

³ ทิพย์วาทินี สนิทวงศ์. (2525). **เมื่อคุณตาคุณยายยังเล็ก**. พิมพ์ครั้งที่ 3. (กรุงเทพฯ: บริษัทการพิมพ์สตรีสาร จำกัด), หน้า 189-191.

วิธีการทำแป้งรำสารภีนี้ถึงแม้ว่าผู้เขียนจะกล่าวว่าเป็นการทำในสมัยหลัง แต่คิดว่าสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นคงมีวิธีการปรุงไม่ต่างกัน แต่แป้งอาจจะนำมากรองบดให้ได้แป้งที่เนื้อละเอียดเนียนตามประชาชนชั้นสูงซึ่งทำอะไรประณีตบรรจง และตามวิถีการดำเนินชีวิตซึ่งไม่ต้องทำมาหากิน เช่นราษฎรสามัญชน นอกจากจะมีแป้งรำสารภีแล้วอาจจะทำแป้งรำผสมกับเครื่องหอมอื่นอีกก็ได้ แต่ไม่พบหลักฐาน

นอกจากการใช้แป้งรำผัดหน้าแล้ว สตรียังใช้แป้งพวง ซึ่งเป็นแป้งกระแจะหยดบนเส้นด้ายเป็นระยะๆ (เป็นเม็ดเล็ก ๆ) แป้งพวกนี้มักจะใช้ผัดหน้าเวลาเดินทางเอาติดตัวไปไหนมาไหนได้¹ และมีแป้งอีกอย่างคือ “แป้งญวน” ซึ่งหมายถึงแป้งข้าวเจ้า ที่เอามาบดให้ละเอียดแล้วใช้เครื่องหอมผสมให้กลิ่นหอมน่าใช้ ดังคำกลอนในเรื่องสังข์ทอง “แต่งตัวตั้งใจจะให้งาม ขมิ้นใส่สั้มมะขามขัดสี แล้วอาบหน้า ชำระอินทรีย์ ทาแป้งสารภีรินรวย กระจกตั้งคั่นช่องส่องเงา ผิวพรรณผมแผ่างามฉลวย น้ำมันกัน กวดกระหมวดมวย ผัดหน้าด้วยแป้งญวนเป็นนวลแดง”²

ค่านิยมความงามของสีผิวสตรีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีอิทธิพลต่อการทาหน้า กวีบางท่านนิยมสตรีที่มีผิวสองสีคือ ไม่ขาวจัด แต่ต้องนวลเนียนสวย ทั้งนี้ผิวสองสีอาจจะสวยแปลกกว่าผู้หญิงผิวขาว เพราะคมขำกว่าและถ้าขัดขมิ้นทาแป้งผิวจะออกมานวลสวยไม่แลดูเหลืองละออยอย่างคนผิวขาว

คิ้ว

สตรีในสมัยนี้นอกจากจะนิยมกันคิ้วแล้วยังนิยมเขียนให้โค้งโค้งเหมือนคันศร คาร์ล บ็อค กล่าวถึงคิ้วของหญิงสยามว่ามักจะเขียนคิ้วและเปลือกตา เพื่อให้ดูเข้มและหน้าตาน่าดูขึ้น³ คาร์ล บ็อค ไม่ได้กล่าวว่าผู้หญิงใช้อะไรเขียนคิ้ว ถ้าพิจารณาจากเครื่องสำอางที่ใช้กันในสมัยนั้นน่าจะใช่เขม่าหรือถ่านเขียน แต่คงไม่นิยมใช้กันมากเพราะธรรมดาคิ้วคนไทยก็เข้มอยู่แล้ว คาร์ล บ็อค ซึ่งเป็นชาวตะวันตกอาจรู้สึกเข้มกว่าจนรู้สึกว่ามีสีเพราะเขียนเปลือกตา แต่อย่างไรก็ตามไม่พบหลักฐานอื่นที่กล่าวว่าสตรีสามัญนิยมเขียนเปลือกตากัน

ริมฝีปาก

สตรีสมัยนั้นนิยมใช้ **ลิ้นจี่** ทาปากกัน เหมือนกับสตรีในสมัยปัจจุบันที่นิยมทาลิปสติก แต่สตรีในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นนิยมใช้ลิ้นจี่ทาปากเป็นครั้งคราว ไม่ได้ทาประจำเหมือนลิปสติก เพราะสตรีนิยมกินหมากปากจึงแดงเรื่อเพราะหมากจิบ ยิ่งสตรีมีอายุริมฝีปากยิ่งแดงจัดเพราะกินหมากมากและกินมานาน ส่วนสตรีสาวที่กินหมากแต่น้อยริมฝีปากเป็นสีแดงอ่อน ดังนั้นถ้าจะแต่งหน้าในโอกาสพิเศษจึงทาด้วยลิ้นจี่ ลิ้นจี่เป็นของนำเข้ามาจากเมืองจีน จีนเรียกว่า **อินจี่** เป็นแผ่นกระดาษบางแข็งกว้างยาวเป็นสี่เหลี่ยมราวฝ่ามือมีสีแดง เวลาต้องการใช้ก็ฉีกออกมาติดหนึ่ง ทาที่ริมฝีปากจะเป็นสีแดงหรือใช้สำลีชุบน้ำทา ลิ้นจี่เอามาใช้ทาแก้มด้วยก็ได้ ทาบาง ๆ จะเป็นสีแดงเรื่อ ๆ

¹ เสถียรโกเศศ, (2515). เล่มเดิม, หน้า 27.

² พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย. (2500). พระราชนิพนธ์บทละครเรื่องสังข์ทอง. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์องค์การค้ำของครุสภา), หน้า 99.

³ คาร์ล บ็อค. (2514). สมัยพระปิยมหาราช. เสถียร พันธรังสีและอัมพร จุลานนท์ (แปล). (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อลงกรณ์), หน้า 55.

นอกจากนี้สตรีสยามยังใช้ขาดทาปากแต่ไม่เป็นที่นิยมเท่าลิ้นจี่ ขาดเป็นฝุ่นอัดแน่นเวลาใช้ต้องผสมน้ำ¹ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานว่าเป็นก๋อนก็มี เป็นดินชนิดหนึ่งมีทั้งของไทยและของอินเดีย แต่ที่นิยมคือต้องมาจากจีน ขาดน่าจะมียี่สิบกว่าลิ้นจี่ จากหนังสือสารานุกรมกล่าวว่ามีสีแดงแท้เรียกว่าแดงขาด ขาดใช้ทาแก้มด้วยก็ได้

จะเห็นว่าในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นสตรีไทยมีค่านิยมในการใช้เครื่องสำอางแต่งหน้า ทว่ายังไม่มีการรับอิทธิพลจากประเทศตะวันตก มีเพียงสีทาปากทั้งลิ้นจี่และขาดที่ซื้อมาจากจีน

การแต่งหน้าในพิธีโสกันต์เจ้านาย

พระบรมวงศานุวงศ์ไม่ว่าหญิงหรือชาย เมื่อจะย่างเข้าสู่วัยหนุ่มหรือสาวต้องทำพิธีโสกันต์ พิธีนี้จะมีการแต่งหน้าเจ้านายซึ่งจะเข้าพิธีโสกันต์ในลักษณะละครคือ แต่งหน้าจัดมากกว่าเวลาปกติ ทั้งนี้กระบวนการเริ่มตั้งแต่การอาบน้ำทาขมิ้น ในเรื่องสี่แผ่นดิน ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมชอธิบายถึงพิธีนี้อย่างละเอียด ตั้งแต่การอาบน้ำขัดถูตัวด้วยขมิ้นซึ่งทำกันแบบประณีตบรรจงจนแน่ใจว่าสะอาดที่สุด เสร็จแล้วก็เริ่มแต่งหน้าโดยการผัดฝุ่น² ก่อนผัดฝุ่นต้องลงน้ำมันก่อนการผัดหน้านี้เป็นที่ทราบกันมาก เพราะผิวหน้าถูกขัดถูมาใหม่ถูกฝุ่นทาทับบจะแสบมาก³ การลงน้ำมันก่อนผัดฝุ่นก็เพื่อให้ติดทนนาน และคงจะไม่ให้ผัดมากเพราะฝุ่นในที่นี้คือ ฝุ่นจีน เมื่อผัดแล้วจะออกขาวมาก ฝุ่นจีนไม่ได้มีลักษณะเป็นฝุ่นแต่เป็นแป้งก้อนโตขนาดไข่เป็ด ดูเหมือนทำจากหินชนิดหนึ่งสีขาวโพลน

การแต่งหน้าในงานโกนจุกไม่ได้ปฏิบัติเฉพาะในหมู่เจ้านาย แต่ยังรวมถึงลูกขุนนางและราษฎรที่มีฐานะดี ช้อยในเรื่องสี่แผ่นดิน และในบทนิพนธ์เรื่องสาส์นสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชถึงการแต่งหน้าเด็กในงานโกนจุก

การทำแป้งแต่งตัวจะมีอยู่ทุกชนชั้นทุกสังคมในสมัยนั้น แล้วแต่แป้งที่ใช้จะมีคุณภาพต่างกันอย่างไร ที่ยากจนก็ใช้ดินสอพองธรรมดาซึ่งราคาถูกมาก ที่มีฐานะหน่อยก็ใส่เครื่องหอมโดยใช้แป้งชนิดที่มีเนื้อละเอียด คาร์ล บ็อควิจารณ์ว่า ทั้งหญิงและชายชอบทาแป้งจนขาว ซึ่งดูประหลาดเนื่องจากมองเห็นได้ชัดมากเมื่อพอกอยู่กับผิวสีคล้ำ การทาแป้งในสมัยนั้นนิยมในลักษณะการประ นียมกันมากเวลาอยู่บ้าน ผู้หญิงจะใช้แป้งนวลซึ่งมีกลิ่นหอมประเป็นริ้วโดยบรรจงเป็นระเบียบเรียบร้อย การประเช่นนี้เป็นลักษณะที่อยู่บ้านถ้าออกนอกบ้านก็จะใช้วิธีผัดหน้าให้นวลใย ผู้ชายและเด็กมักจะใช้ดินสอพองประเลอะเทอะตามชอบใจ

การใช้เครื่องหอม

ชนชั้นสูงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนิยมใช้เครื่องหอมกันแพร่หลายมาก บางอย่างอาจใช้มาตั้งแต่สมัยอยุธยา แต่ไม่พบหลักฐานปรากฏเด่นชัด หลักฐานที่พบในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นปรากฏอยู่ในหนังสือวรรณคดี โดยเฉพาะที่เป็นบทพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) ทรงบรรยายถึงการแต่งกายของตัวละครที่เป็นพระราชวงศ์ชั้นสูงอย่างละเอียด ตั้งแต่ทรงสรรสร้างจนถึงภูษาและเครื่องประดับต่าง ๆ

¹ เสฐียรโกเศศ. (2515). เล่มเดิม, หน้า 29-30.

² คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. (2506). สี่แผ่นดิน. เล่ม 1 และเล่ม 2. (กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา), หน้า 144-145.

³ แหล่งเดิม, หน้า 146.

การอาบน้ำของเจ้านายไม่ใช้วิธีต้กอาบหรือลงไปแช่ในแม่น้ำลำคลองเหมือนราษฎรทั่วไป แต่จะใช้น้ำที่ต่อจากท่อเป็นฝักบัว เมื่อจะใช้ก็ไขอาบน้ำที่ใช้ไม่ได้เป็นน้ำธรรมดา แต่จะปรุงปนด้วยเครื่องหอมต่าง ๆ จากวรรณคดีเรื่องอิเหนาซึ่งมีตัวละครมากมายตัวละครที่เป็นเจ้านายทุกตัวจะต้องอาบน้ำแต่งตัวก่อนเสด็จไปไหน ทำให้เราทราบว่าเครื่องหอมที่ผสมน้ำอาบและทาตัวสมัยนั้นมีหลายชนิด เช่น

1. กลิ่นอำพัน บันหยีหรืออิเหนาใช้ บันหยีในที่นี้คืออิเหนาปลอมตัวมา¹
2. กลิ่นบุหงา นางหวนยิหว่าใช้²
3. กลิ่นน้ำดอกไม้เทศ บันหยีหรืออิเหนาทรงใช้³
4. กลิ่นกุหลาบ ระตูประมอดันใช้⁴
5. กลิ่นชะมด ท้าวกะปาลันทรงใช้⁵
6. กลิ่นกฤษณา ท้าวปะตาระกาหลาทรงใช้⁶

เครื่องหอมเหล่านี้มีในราชอาณาจักรสยามแทบทั้งสิ้น มีไม้กฤษณาที่ต้องสั่งจากต่างประเทศ เช่น น้ำดอกไม้เทศ, น้ำกุหลาบ, ชะมดเชียง, อำพัน สิ้นค่านำเข้าเหล่านี้มีใช้มาตั้งแต่สมัยอยุธยา การอาบน้ำด้วยฝักบัวไม่ทราบว่านิยมกันมาตั้งแต่เมื่อใด แต่พบว่าในสมัยรัชกาลที่ 1 มีใช้แล้วและน้ำที่อาบผสมเครื่องหอมเหมือนในวรรณคดีเรื่องอิเหนา ดังปรากฏในบทนิพนธ์ของกรมพระราชวังบวรสุริยสิงหนาทวังหน้าในรัชกาลที่ 1 ที่ว่า “แล้วสั่งให้ไขท่อประทุมทอง น้ำกุหลาบละอองเย็นใส”⁷

เป็นที่น่าสังเกตว่าการใช้เครื่องหอมไม่ใช่นิยมเฉพาะสตรี บุรุษก็นิยมการใช้เครื่องหอมกันมาก เป็นการแสดงถึงความเจริญทางวัฒนธรรมได้ประการหนึ่ง ค่านิยมเรื่องกลิ่นหอมควรจะเป็นกลิ่นติดกายของสตรียังคงมีอยู่ในวรรณคดีสตรีหลายนางมีกลิ่นกายหอม เช่น นางกาก็

การใช้เครื่องหอมยังรวมถึงการอบผ้าด้วย เสื้อผ้าสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รวมทั้งอยุธยา) ถ้าไม่ซื้อของต่างประเทศซึ่งย้อมใส่สีมาเรียบร้อยแล้ว ไขของผลิตในประเทศผู้ใช้จะมาย้อมสีเอง โดยใช้วัสดุที่เป็นดอกไม้ใบไม้มาย้อม เช่น ก้านดอกกรรณิการ์จะได้สีแดง ใบแคจะได้สีเขียวอ่อน นำผ้ามาชุบน้ำพอมาดๆ ไม่ถึงกับแห้งสนิทและเอาไปลงเครื่องหอม ที่นิยมมี 3 อย่าง คือ ลูกชัต (เป็นเม็ด) ชะลูด และใบเตยทั้ง 3 อย่างนี้เอาไปต้มเข้าด้วยกันแล้วรินเอาน้ำปล่อยทิ้งให้เย็นจึงเติมน้ำดอกไม้เทศและน้ำมันชะมดเช็ด แล้วเอาผ้าที่ย้อมจุ่มลงไปในน้ำหอมนี้ ถ้าต้องการให้หอมนานก็แช่ค้างคืน รุ่งเช้าจึงเอาผ้ามาบีบให้หมดน้ำ (ถ้าเป็นผ้าพื้นใช้ไม้ตะลุมพุกทุบผ้าเบาๆ ให้ผ้าหายย่นแล้วจึงออกมาคี่ผึ่งแดดให้แห้ง) เวลาเก็บจะมีการอบผ้าอีกโดยใช้อบด้วยควันเทียนหรือกำยาน หรืออาจจะเป็นดอกไม้หอม เช่น

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย. (2510). อิเหนา. (กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภา), หน้า 113.

² แหล่งเดิม, หน้า 132.

³ แหล่งเดิม, หน้า 88.

⁴ แหล่งเดิม, หน้า 262.

⁵ แหล่งเดิม, หน้า 268.

⁶ แหล่งเดิม, หน้า 193.

⁷ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท. (2500). พระบวรราชนิพนธ์. (พระนคร: ม.ป.พ.), หน้า 109.

พิบูล มะลิ สารภี ลำเจียก แล้วแต่จะชอบกลิ่นไหน ผ้าที่อบนี้กลิ่นหอมจะซึมติดอยู่ในผ้าเป็นเวลาหลายเดือน

จะเห็นว่าการใช้เครื่องหอมในสมัยก่อนนิยมใช้กันหลายชนิดหลายกลิ่น แต่ส่วนใหญ่เป็นวัสดุจากธรรมชาติเพียงแต่มาปรุงแต่งขึ้น ชนชั้นสูงใช้เครื่องหอมเป็นเครื่องสำอางตั้งแต่ผมจนถึงปลายเท้าต่างได้กล่าวมาแล้ว แม้แต่เสื้อผ้ามีขบวนการหลายขั้นตอนให้หอมติดทนนาน และกลิ่นหอมนี้ต้องเป็นลักษณะรื่นรวยคือหอมจางๆแบบโชยมารุ่นๆ ทั้งบุรุษและสตรีนิยมใช้เครื่องหอมกันทั้งสิ้นแต่สตรีอาจใช้มากกว่าบุรุษ จนมีคำกล่าวที่ว่าสตรีในวังสมัยก่อนไปนั่งที่ไหนกลิ่นหอมจะตลบอบอวล ตัวไปแล้วกลิ่นหอมยังติดอยู่บริเวณนั้น การจัดเครื่องหอมเป็นสิ่งสำคัญในราชสำนัก จากกฤษฎาสอนห้องคำฉันท์เป็นหลักฐานที่ชี้ให้เห็นชัดว่าในราชสำนักเจ้าพนักงานจะต้องจัดเครื่องหอมให้ครบถ้วนทั้งน้ำสรงและน้ำเสวย จะเห็นว่าเครื่องหอมมีบทบาทสำหรับชนชั้นสูงมาก เครื่องหอมส่วนใหญ่เป็นของที่มีในประเทศ ที่น่าสนใจคือเครื่องหอมสมัยนี้มีคุณภาพดีและมีปริมาณมากพอที่จะส่งไปขายยังต่างประเทศอีกด้วย เช่น ไม้กฤษณาซึ่งลาฮอร์แบร์ชมว่ามีคุณภาพดีกว่าประเทศอื่น คุณภาพเป็นรองเฉพาะไม้กฤษณาจากญวนเท่านั้น

การใช้เครื่องสำอางของสตรีสยาม/ไทยตั้งแต่ต้นรัชกาลที่ 5 จนถึงสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2417-2488)

การศึกษาเกี่ยวกับการใช้เครื่องสำอางในช่วงแรกของการรับอิทธิพลตะวันตกนี้มีความแตกต่างจากสมัยก่อนหน้านี้ ทั้งนี้เนื่องมาจากระบบเศรษฐกิจของสยามเข้าผูกพันกับระบบเศรษฐกิจโลก รวมทั้งเกิดการปฏิรูปประเทศในกลางรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีผลทำให้มีการเปลี่ยนแปลงระบบต่างๆ เป็นต้นว่า ระบบการศึกษา เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง และสังคม ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงต่อประชาชนทุกชนชั้น เช่น ทำให้การแบ่งชนชั้นของสังคมสยามเปลี่ยนไปจากเดิม ระบบไพร่ ระบบทาสถูกยกเลิกไป ระบบเศรษฐกิจเป็นไปในรูปแบบของการค้าแบบเสรีนิยม ซึ่งส่งผลให้ราษฎรมีโอกาสแสวงหารายได้มากขึ้นกว่าเดิม ถึงแม้จะเป็นคนกลุ่มเล็กๆบางกลุ่มก็ตาม แต่คนเหล่านั้นมีบทบาทอย่างยิ่งต่อการแต่งกายและการใช้เครื่องสำอางในสมัยนั้น เพราะบางคนอาจจะไปทำงานกับชาวต่างประเทศ เช่น เทียนวรรณ ซึ่งท่านได้รับอิทธิพลจากตะวันตกทางด้านการแต่งกาย หรือบางท่านเป็นพ่อค้า เช่น พระยาภิรมย์ภักดี (บุญรอด ภิรมย์ภักดี) เดิมเป็นราษฎรธรรมดาทำการค้าทางด้านน้ำตาลและโรงเบียร์จนร่ำรวย ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่านเดินทางไปต่างประเทศเพื่อติดต่อการค้าของท่านบ่อยครั้ง ทำให้ท่านได้รับอิทธิพลตะวันตกทางด้านการแต่งกายเช่นกัน

บุคคลเหล่านี้ไม่ได้นำอิทธิพลตะวันตกมาใช้กับตนเองเท่านั้น แต่ยังนำมาใช้ยังครอบครัว เช่น ก.ศ.ร.กุหลาบขอให้บุตรสาวแต่งตัวแบบตะวันตก (ดูประวัติ ก.ศ.ร.กุหลาบในมโนนยา ชนะภูมิ) การแต่งกายต้องไปด้วยกันกับการใช้เครื่องสำอาง ผู้ที่แต่งตัวแบบตะวันตกส่วนใหญ่จะไม่กินหมากเพราะฟันจะดำแลดูขัดกัน ดังนั้นปากอาจจะแลดูซีดเขียวเมื่อแต่งตัวไปงานเลี้ยงน่าจะได้มีการทาปาก (ในปลาย

รัชกาลที่ 5 ลิปสติกแบบของตะวันตกเริ่มเข้ามาแล้วซึ่งคนกลุ่มนี้สามารถซื้อหาได้) แต่ที่ใช้กันทั่วไปคือน้ำหอมและสบู่ เป็นที่นิยมกันมาก

การที่ราษฎรเป็นผู้นำทางด้านการแต่งตัวด้วยเช่นนี้ ทำให้ค่านิยมเดิมที่ว่าเจ้านายและชนชั้นสูงเท่านั้นที่ผูกขาดการแต่งกายแบบใหม่ ๆ และเครื่องสำอางหมดไป ประกอบกับการกระจายรายได้จากชนชั้นสูงมาสู่ราษฎรมีมากขึ้น การขยายตัวของตลาดห้างร้านเพิ่มขึ้นทำให้ตลาดของเครื่องสำอางมีมากขึ้นด้วย โดยเฉพาะเครื่องสำอางของไทยแม้กระทั่งเครื่องสำอางที่เคยทำใช้กันเฉพาะในพระราชวังชั้นในก็เริ่มมีการวางจำหน่าย คนภายนอกอยากจะทำไปใช้อาจฝากสตรีในวังซื้อหามาใช้ได้ ในตอนปลายรัชกาลที่ 5 ห้างร้านที่เคยขายเครื่องสำอางจากต่างประเทศทั้งของประเทศแถบเอเชีย เช่น อินเดีย เปอร์เซีย ซึ่งผลิตหัวน้ำหอม รวมทั้งจากประเทศตะวันตกมีมากขึ้น ทำให้ราษฎรที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีหาซื้อมาใช้ได้โดยทั่วไป ดังนั้นการใช้เครื่องสำอางในระยะนี้จึงไม่จำกัดอยู่เฉพาะชนชั้นสูงเท่านั้น แต่กระนั้นก็ตามปัจจัยทางเศรษฐกิจ รวมทั้งค่านิยมของบุคคลนั้น ๆ เป็นตัวกำหนดการเลือกใช้เครื่องสำอาง ซึ่งทั้งนี้อาจถือว่าการปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 5 ส่งผลต่อการใช้เครื่องสำอางของสตรีไทยเป็นอย่างยิ่ง

หนังสือพิมพ์มีบทบาทมากขึ้นในการโฆษณาขายเครื่องสำอาง และยังพบในบันทึกความทรงจำของผู้ใหญ่หลายท่านซึ่งได้กล่าวถึงไว้แล้ว เช่น นิยายเรื่อง **สี่แผ่นดิน** ของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช สะท้อนให้เห็นภาพการแต่งกาย การใช้เครื่องสำอางและค่านิยมความงามของสตรีในระยะต่างๆ ได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้เมื่อมีการตีพิมพ์หนังสือและสมุดภาพต่างๆ ในโอกาสฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี และในช่วงต่อมาอย่างต่อเนื่อง ทำให้สามารถทราบรายละเอียดบางประการได้

การใช้เครื่องสำอางของสตรีในระยะเวลานี้สามารถแบ่งได้เป็น 2 ช่วง คือ

ช่วงแรกของการรับอิทธิพลตะวันตก ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 ถึงสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 1 (พ.ศ.2417 – 2460)

ช่วงที่สองของการรับอิทธิพลตะวันตก ตั้งแต่สิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 1 ถึงสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2461 – 2488)

การแบ่งช่วงเวลาเป็น 2 ช่วง เนื่องมาจากค่านิยมในการใช้เครื่องสำอางมีไม่เท่ากันทั้ง 2 ช่วง และการที่ใช้เหตุการณ์ของสงครามโลกทั้ง 2 ครั้งมาเป็นเครื่องแบ่งช่วงเวลา เนื่องมาจากมีผลต่อการสั่งซื้อเครื่องสำอางจากตะวันตกมาจำหน่ายในประเทศไทย รวมทั้งสภาพเศรษฐกิจจากสภาวะของสงครามส่งผลให้การใช้เครื่องสำอางของสตรีไทยซบเซาลงด้วย แต่ในขณะเดียวกันเครื่องสำอางที่ทำจากสมุนไพรและวัสดุในประเทศไทยได้เข้ามาแทนที่เครื่องสำอางจากต่างประเทศ ดังนั้นผู้วิจัยจึงแบ่งระยะเวลาออกเป็น 2 ระยะ

เครื่องสำอางที่สตรีนิยมใช้ในช่วงแรกของการรับอิทธิพลตะวันตก (พ.ศ.2411-2460)

น้ำหอมประเภทต่าง ๆ

จะเห็นว่าในสมัยนี้ถึงแม้จะเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงการแต่งกาย โดยเริ่มจากเจ้านายและชนชั้นสูงในลักษณะที่ดัดแปลงมาจากแบบเสื้อของตะวันตก แต่การใช้เครื่องสำอางก็ยังเป็นแบบเดิมอยู่ยกเว้นแต่เครื่องหอมซึ่งนิยมใช้ของตะวันตกกันมากขึ้น โดยเฉพาะชนชั้นสูงดังในเรื่องสี่แผ่นดินของกำนันแม่พลอยนางเอกของเรื่องซึ่งเป็นนางข้าหลวงของพระองค์เจ้าหญิงท่านหนึ่งได้รับจากคนรักเป็น

น้ำอบทั้งของไทยและของฝรั่ง น้ำอบฝรั่งนั้นบรรจุในขวดแก้วเจียรนัยตามขอบขวดมีเส้นเดินทองเล็กๆ ใส่น้ำหอมใส่สะอาด (ไม่กล่าวว่ามีอะไร) ส่วนน้ำอบของไทยก็คือน้ำอบไทยนั่นเอง¹

น้ำหอมฝรั่งหรือเพอร์ฟิว (สมัยนั้นนิยมเรียกน้ำอบ) นิยมใช้เป็นของกำนัลกันมาก โดยเฉพาะสำหรับบุรุษให้กับหญิงคนรัก เดิมคองนิยมเฉพาะคนชั้นสูงที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี ต่อมาก็นิยมแพร่หลาย แม้กระทั่งพระเอกโลกก็นิยมใช้น้ำหอมฝรั่งเป็นของกำนัลกับแฟนโลกซึ่งตนเองพึงพอใจ² การใช้น้ำหอมในสมัยนี้นิยมใช้ทั้งสองอย่าง จึงมีการนำมาตั้งไว้บนโต๊ะเครื่องแป้งทั้งของไทยและของตะวันตก น้ำหอมซึ่งนิยมมีทั้งชนิดที่เรียกกันว่า**น้ำดอกไม้เทศ** กาญจนาคพันธ์เล่าไว้ว่ามีลักษณะเป็นขวดสี่เหลี่ยมใหญ่มีตราปิดเป็นลายดอกไม้หอมเหมือนดอกกุหลาบ สำหรับน้ำหอมฝรั่งนิยมกันมากคือตรารูปแหม่มติดพิณเป็นขวดเล็กแบนๆหอมมาก ท่านเล่าว่าในสมัยหลังนิยมกันมากจนกระทั่งเพลงฉ่อยยังเอาไปร้องกันว่า **“ให้มาดมที่ดินจะหอมน้ำติดพิณชื่นใจ”**³

จะเห็นว่าน้ำหอมฝรั่งมีอิทธิพลพอสมควรในสมัยรัชกาลที่ 5 อย่างไรก็ตามสตรีไทยส่วนใหญ่ยังนิยมใช้น้ำอบไทยกันอยู่ เช่น ในเรื่อง**สี่แผ่นดิน** กล่าวถึงการใช้น้ำอบลูบตัวและอาบน้ำประแป้งหลายตอน โดยเฉพาะแม่พลอยซึ่งเป็นตัวเอกนิยมใช้เป็นอย่างยิ่ง⁴ และการที่แม่พลอยเป็นชาววัง จึงสามารถทำน้ำอบไทยและน้ำปรุงได้หอมยิ่งนักจนเป็นที่ชื่นชมของคนรอบข้าง พระองค์เจ้าหญิงซึ่งเป็นเจ้านายชั้นสูงก็โปรดการใช้น้ำอบทาตัวหลังจากสระเกล้าแล้ว⁵ น้ำอบในที่นี้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ไม่ได้กล่าวไว้ว่าเป็นน้ำอบไทยหรือน้ำหอมฝรั่ง เข้าใจว่าน่าจะเป็นน้ำอบไทยมากกว่า เพราะใช้ทาตัวหลังอาบน้ำได้ดี และทำให้เย็นสบายตัวกว่าน้ำหอมฝรั่ง การทาตัวด้วยน้ำอบไทยและการประแป้งของชาววังนั้นไม่ใช่แบบธรรมดาต้องประณีตบรรจงคือทาทั่วตัวครั้งหนึ่ง พัดให้แห้งดีแล้วทาทับอีกครั้งจึงประแป้งได้

ในระยะเวลาที่สงครามโลกครั้งที่ 1 สงบลงใหม่ๆ เครื่องสำอางตะวันตกมีราคาสูงมาก เช่น น้ำหอมยี่ห้อ **“ขอบใจท่าน”** ขวดใหญ่ราคา 2 บาท น้ำหอมตรานางตุ๊กตาขวดละ 1 บาท 95 สตางค์ จึงเป็นสาเหตุหนึ่งซึ่งทำให้สินค้าขายไม่ค่อยดีนัก ในปีพ.ศ.2470 พบว่ามีการลดราคาน้ำหอมฝรั่งกันหลายยี่ห้อ ซึ่งอาจเนื่องจากเป็นสินค้าเก่าค้างมาตั้งแต่ก่อนสงคราม จึงจำเป็นต้องจำหน่ายให้หมดก่อนที่จะส่งสินค้าใหม่เข้ามา เช่น ห้างต.เง็ก – ชวน อยู่ปากตรอกโรงหนังบางลำภู จำหน่ายน้ำหอมยี่ห้อ **“ขอบใจท่าน”** ลดจากขวดละ 2 บาท เหลือ 1 บาท 50 สตางค์ และขวดเล็ก 50 สตางค์ เหลือ 15 สตางค์ หรือบางร้าน เช่น ห้างปศุศคาเคาที่สามยอด จำหน่ายน้ำหอม**ตราตุ๊กตา**ด้วยการโฆษณาซื้อ 1 ขวดแถม 1 ขวด บางร้านก็ใช้วิธีบอกกำหนดระยะเวลาลดแต่ไม่บอกราคาของ เช่น ร้านศรีบุญ หั่วลำโพง จะลดถึงสิ้นเดือน

¹ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช. (2506). เล่มเดิม, หน้า 179.

² เจนภพ จบกระบวนวรรณ. (นามแฝง), (2524). ยี่เกจากดอกดินถึงหอมหวาน. พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม), หน้า 8

³ กาญจนาคพันธ์. (นามแฝง), (2540). เด็กคลองบางหลวงเล่ม 1. (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สารคดี), หน้า 48.

⁴ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช. (2506). เล่มเดิม, หน้า 248, 279 และ 415.

⁵ แผลงเดิม, หน้า 181, 216.

มิถุนายน¹ ไม่พบว่าเครื่องสำอางชนิดอื่นลดราคาด้วยหรือไม่ อาจเป็นเพราะว่ายังไม่ค่อยสั่งเข้ามาจำหน่ายในระยะนั้น โดยเฉพาะของไทยไม่พบว่าลดราคา

สบู่ชนิดต่าง ๆ

เครื่องหอมอีกชนิดหนึ่งเริ่มเป็นที่นิยมใช้กันบ้างแล้วคือ สบู่ ไม่ทราบเข้ามาในเมืองไทยตั้งแต่เมื่อใด น่าจะตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 หรือต้นรัชกาลที่ 5 แต่กว่าจะเป็นที่นิยมก็เป็นช่วงปลายรัชกาลที่ 5 และปรากฏว่าในระยะนี้สบู่ได้ทำขึ้นในประเทศไทยแล้ว โดยพบในรายชื่อสินค้าที่นำมาแสดงในงานแสดงกสิกรรมและพาณิชย์การเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ.2454 แต่ไม่ทราบว่าสบู่อะไรบ้างเพราะใช้คำว่าสบู่ต่าง ๆ ที่ทำขึ้นในประเทศสยาม

นอกจากนี้ยังพบในคำขอเรื่อง **สุวรรณะหอยสังข์** ซึ่งสันนิษฐานว่าแต่งราวปลายรัชกาลที่ 5 หรือต้นรัชกาลที่ 6 ว่า (ผู้เขียนใช้ภาษาตามแบบเดิม) “**ลุงจุกไสยา เอ็นหาเรียกร้อง ทาสีบ่าวข้าคนในฝั่งไปอาบหน้า ขัดโคลสีใส สบู่เมืองไทยก้อนยี่สิบห้า เอาฟอกเนื้อตัว ผิวพรรณหน้าตา เกษาโลมา ฟอกซัก แล้วตบจี๋หอม สีพองลูปพัคตร์**”² ดังนั้นอาจพิจารณาได้ว่าสบู่ไม่ได้นิยมใช้เฉพาะในเมืองหลวงเท่านั้น แต่ได้แพร่หลายทั่วไป สบู่ตอนนั้นราคาสูงถึงก้อนละยี่สิบห้า (สตางค์) ซึ่งนับว่าแพงมาก คงเป็นเพราะเพิ่งเริ่มมี และน่าจะเป็นราคาที่ขายในหัวเมืองถ้าเทียบกับราคาสบู่ในปีพ.ศ.2485 (ซึ่งเป็นช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ของมีราคาแพง) สบู่กรดก้อนละ 3-12 สตางค์ สบู่เหลือง (ประเภทเดียวกับสบู่ชันไไลท์) ราคาก้อนละ 8-35 สตางค์ สบู่ขาวก้อนละ 8-75 สตางค์ สบู่คาบอริกก้อนละ 10-12 สตางค์ สบู่หอมก้อนละ 10-29 สตางค์ จะเห็นว่าสบู่ในสมัยหลังมีหลายชนิดและหลายยี่ห้อ สบู่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ไม่ทราบมีกี่ชนิด คนไทยในสมัยนั้นนิยมใช้สบู่ทำประโยชน์หลายอย่าง ตั้งแต่ฟอกตัว ฟอกหน้า สระผม แม้กระทั่งซักผ้า (สบู่ชันไไลท์และสบู่กรด) จนกระทั่งนำมาฟอกสุนัข (สบู่คาบอริก) แต่อย่างไรก็ตามคนส่วนใหญ่ก็ยังนิยมใช้ขมิ้นถูตัวและมะกรูดสระผมกันอยู่

สบู่ในสมัยรัชกาลที่ 6 แบ่งเป็นชนิดใหญ่ ๆ ได้ 3 ชนิดคือ สบู่ชันไไลท์ สบู่กรด และสบู่คาบอริก สบู่ที่มีกลิ่นหอมคงจะยังไม่แพร่หลาย จนกระทั่งปลายรัชกาลจึงพบโฆษณาสบู่หอมซึ่งสั่งมาจากต่างประเทศ กาญจนาคพันธ์กล่าวว่า สบู่ชันไไลท์ซึ่งบริษัท ลีเวอร์ บราเดอร์เป็นผู้ผลิตนั้นระบุไว้ในสลากว่า **สบู่ชันไไลท์ซักผ้าสะอาดง่ายดี** แต่ก็ยังมีคนนำสบู่ชันไไลท์ไปถูตัวเหมือนกัน³

สบู่กรดนั้นนิยมใช้ซักผ้าและล้างภาชนะโดยเฉพาะ ไม่ค่อยมีคนนำมาถูตัว เพราะมีกลิ่นคาวไม่น่าใช้ สบู่กรดและสบู่ชันไไลท์ทำเป็นก้อน แต่สบู่คาบอริกเดิมทำเป็นครีมเล็ก ๆ เหนียว ๆ สีค่อนข้างดำ ใส่มาในกระปุกกระเบื้องเป็นของมาจากต่างประเทศ ต่อมาผลิตในประเทศมีเป็นก้อนและเป็นซอง สบู่คาบอริกถือกันว่าเป็นสบู่ยาจึงนิยมใช้ฟอกตัวแก้โรคผิวหนัง ถึงแม้ว่าในสลากจะบอกว่าใช้สำหรับฟอก

¹ หนังสือพิมพ์หลักเมือง. ฉบับวันที่ 11 มิถุนายน พ.ศ. 2470, หน้า 156,161 และ151.

² ราตรี ผลงภิรมย์. (2520). การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสังข์ทอง. (วิทยานิพนธ์ ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), หน้า 110.

³ กาญจนาคพันธ์. (2540). เล่มเดิม, หน้า 215.

สุนัข จึงมีกลิ่นเป็นยาไม่หอมแบบสบู่ แต่ความนิยมว่าเป็นสบู่จากนอกมีราคาแพงจึงนำมาใช้ฟอกตัวคน ซึ่งกาญจนาศพันธ์กล่าวว่า เพื่อนของตนซึ่งเป็นลูกคุณพระยังใช้สบู่คาบอริกฤดูตัวประจำ¹

จะเห็นว่าการใช้สบู่ของคนไทยในสมัยแรกๆ ไม่ได้ดูตามวัตถุประสงค์ของผู้ผลิต มักจะใช้เป็นเครื่องสำอาง คือ ทำความสะอาดร่างกาย ใบหน้า แม้แต่ผม (สมัยนั้นยังไม่มีแชมพูใช้) สบู่ที่มีกลิ่นหอม (ถึงแม้ไม่หอมเหมือนในปัจจุบันก็ตาม) จึงเป็นที่นิยมใช้ถือว่าเป็นเครื่องสำอางชนิดหนึ่งเช่นกัน ในสมัยรัชกาลที่ 6 (พ.ศ.2453 – 2468) การใช้เครื่องสำอางส่วนใหญ่ยังคงใช้ของไทยเหมือนสมัยรัชกาลที่ 5 นอกจากคนบางกลุ่มซึ่งนิยมของต่างประเทศอาจซื้อเครื่องสำอางจากห้างร้านของตะวันตกที่ตั้งขึ้นหลายร้านในสมัยนั้น เช่น ห้างแบทแมน ซึ่งตั้งอยู่เชิงสะพานผ่านพิภพลีลา หรือห้างแชมสันตั้งอยู่เชิงสะพานผ่านฟ้าลีลาศ ร้านเอสดี เอ อูส เช่น ถนนพาหุรัด²

การแต่งหน้า

เนื่องจากในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว นิยมการแสดงละครบนเวทีทั้งในราชสำนักและภายนอก ทั้งนี้เพราะรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดการละครมาก ทั้งยังทรงนิพนธ์เองหลายสิบเรื่องและทรงแสดงด้วยหลายเรื่อง ดังนั้นการแต่งหน้าละครจึงได้รับการวิวัฒนาการควบคู่ไปด้วย เดิมแต่งหน้าละครใช้แป้งฝุ่นจีนทาให้แลดูขาวโพลน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวว่า แลดูเหมือนฉาบปูนกำแพง จึงทรงใช้เครื่องหน้าของฝรั่งผัดหน้านางตรีชดาให้ดูเป็นตัวอย่าง เครื่องสำอางตะวันตกเริ่มเป็นที่นิยมในสมัยรัชกาลที่ 6 กันมากขึ้น และไม่ได้ใช้อยู่เฉพาะในราชสำนักเท่านั้น แต่แพร่หลายไปยังกลุ่มคนมีฐานะดีเพราะถือว่าเป็นแฟชั่นอย่างหนึ่งที่จะทำตามพระราชนิยมของเจ้านายในราชสำนัก ซึ่งความคิดนี้เริ่มมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 และยิ่งแพร่หลายมากในสมัยรัชกาลที่ 6 โดยเฉพาะทางด้านการแต่งกาย เช่น การนุ่งซิ่น ไว้ผมทรงบ๊อบ กาญจนาศพันธ์ กล่าวถึงการใช้เครื่องสำอางสำหรับคนมีฐานะซึ่งไม่ได้กล่าวชัดว่าเป็นสมัยใด เข้าใจว่าอยู่ระหว่างปลายสมัยรัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 7 ว่า Rouge หรือ Lipstick เริ่มมีประปรายแต่ไม่ค่อยใช้กัน หญิงสาวเริ่มไม่กินหมากปากปล่อยตามธรรมชาติ ลิ้นจี่เริ่มหายไป³

อย่างไรก็ตามในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 คือ พ.ศ. 2455-2460 การค้าขายได้รับผลกระทบ โดยเฉพาะธุรกิจเกี่ยวกับสินค้านำเข้าจากต่างประเทศ ดังนั้นเครื่องสำอางจากต่างประเทศจึงมีราคาสูงขึ้นมา และบางอย่างอาจขาดแคลน ส่วนเครื่องสำอางผลิตภายในประเทศเองก็มีราคาสูงไปด้วย โดยเฉพาะของอุปโภคบริโภค ประกอบกับในปีพ.ศ. 2460 ได้เกิดอุทกภัยร้ายแรงอย่างไม่เคยมีมาก่อน ทำให้สภาพเศรษฐกิจยิ่งย่ำแย่ลงกว่าเดิม ถึงแม้ว่าเครื่องสำอางในประเทศจะราคาไม่สูงนักคงไม่ค่อยมีคนสนใจใช้กันมากเนื่องจากสภาพเศรษฐกิจใครจะมาสนใจเรื่องสวยเรื่องงามอยู่ นอกจากนี้งานรื่นเริงต่างๆ เช่น การแสดงละคร งานนักชัตฤกษ์ก็ซบเซาลงไปด้วยเช่นกัน ทำให้โอกาสที่จะแต่งตัวสวยงามลดลง เนื่องจากคนสมัยก่อนไม่ได้แต่งหน้าเป็นประจำเครื่องสำอางบางอย่างก็ไม่ได้ใช้เป็นประจำอยู่แล้ว เช่น

¹ แหล่งเดิม, หน้า 241.

² แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย. (2525). หนังสือชุดกรุงเทพฯ สองศตวรรษ. เหตุการณ์สมัยรัตนโกสินทร์เมื่อ 200 ปี. (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ), หน้า 105.

³ กาญจนาศพันธ์. (2540). เล่มเดิม, หน้า 50.

น้ำหอม น้ำปรุง ยกเว้น น้ำอบไทย แป้งนวล ดินสอพองก็ยังใช้กันอยู่ซึ่งมีราคาถูกสามารถใช้เป็นประจำได้

หลังจากสงครามโลกครั้งที่ 1 ยุติลงในปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว การติดต่อค้าขายกับตะวันตกเริ่มมีขึ้นอีก สินค้าตะวันตกได้รับความนิยมมากขึ้นโดยเฉพาะอิทธิพลด้านการแต่งกายและยังส่งผลมาถึงการใช้เครื่องสำอางด้วย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงฟื้นฟูการละครให้รุ่งเรืองยิ่งขึ้นในช่วงปลายรัชกาล รวมทั้งทรงผลักดันเปลี่ยนแปลงสถาปนาพระชายาขึ้นมาหลายพระองค์ทำให้มีการตื่นตัวเรื่องการแต่งกายกันมาก สตรีชั้นสูงและสตรีที่มีฐานะมักแต่งตัวตามอย่างพระชายาองค์นั้นองค์นี้ จนถือเป็นแฟชั่นอย่างหนึ่งในสมัยนั้น

เครื่องสำอางที่สตรีนิยมในช่วงที่สองของการรับอิทธิพลตะวันตก (พ.ศ.2461-2488)

ในระยะที่สองของการใช้เครื่องสำอางที่ได้รับอิทธิพลตะวันตกนี้ จะเห็นว่าช่วง 10 ปีแรก หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 อิทธิพลตะวันตกยังไม่แพร่หลายมากนัก ประกอบกับการสั่งสินค้าตะวันตกยังมีไม่มากนัก แต่อีกหนึ่งทศวรรษต่อมาอิทธิพลจากภาพยนตร์ตะวันตก หนังสือพิมพ์ต่างประเทศและการสั่งสินค้าตะวันตกเข้ามา ทำให้มีผลต่อการใช้เครื่องสำอางอย่างยิ่ง ในระยะก่อนและระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2481-2488) จากสภาวะสงครามมีผลต่อการใช้เครื่องสำอางเช่นกัน

การแต่งหน้า

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะในตอนปลายรัชกาลซึ่งเป็นช่วง 10 ปีแรกหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ถึงแม้จะมีสตรีบางกลุ่มนิยมการแต่งหน้าใช้เครื่องสำอางตะวันตกกันบ้างแต่ก็ไม่แพร่หลายนัก พวกนี้ได้รับสมญาว่าพวก “น้ำเค็ม” ซึ่ง ลาวัญย์ โชตมาระ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ เล่าเรื่องเมืองไทย ว่าก่อนสมัยประชาธิปไตยการแต่งหน้าของหญิงในเมืองไทยจะกระทำกันก็แต่ในพวกต่างชาติที่เราเรียกกันว่าแขก ถ้าเป็นผู้หญิงไทยมีแต่พวก “น้ำเค็ม” คือ พวกที่ได้ไปเมืองนอก ฝ่าหมอกลุยหิมะจะเป็นในฐานะนักเรียน หรือครอบครัวข้าราชการสถานทูตก็แล้วแต่ พวกสตรี “น้ำเค็ม” เหล่านั้นตามปกติก็ไม่ใคร่จะแต่งหน้ากันเท่าไรนัก โดยมากนั้นในยามปกติจะไม่แต่งหน้ากันเสียเลย จะแต่งบ้างก็แต่ในยามไปงานราตรีสโมสรในวงสังคมนางต่างประเทศเท่านั้น¹

การแต่งทรงผมและเครื่องสำอางสำหรับผม

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สตรีไทยเริ่มมีการตัดผมกันมากขึ้น ที่จริงการตัดผมนี้มีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ในระยะนั้นยังไม่มีร้านตัดผมต้องตัดกันเอง ผมที่ตัดก็ทรงรูปอยู่ได้แค่วันสองวันก็ยืดหมดต้องตัดกันใหม่ เพราะไม่มีน้ำยาเคมีช่วย ใช้เพียงเครื่องมือที่เรียกกันว่าคีม ซึ่งมีทั้งร้อนและเย็น คีมร้อนคือเอาคีมไปเผาไฟในเตาอังโลให้ร้อน แล้วเอามาหนีบกับผมโดยใช้ نابกับใบตองก่อนเพื่อลดความร้อนผมจะได้ไม่ไหม้ ทำให้ได้ผมหยิกเป็นลอน คีมเย็นก็คล้ายกับการม้วนผม คือ ใช้คีมม้วนตั้งแต่ก่อนนอนจนรุ่งเช้าจะได้ผมม้วนสวย²

¹ ลาวัญย์ โชตมาระ. (2523). รักแรกของรัชกาลที่ 6. (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ดวงกมล), หน้า 162-163.

² ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช. (2506). เล่มเดิม, หน้า 213.

พบการโฆษณาตะกั่วตัดผม และคีมม้วนผมจากเยอรมันจำหน่ายโดยห้างปฐดาการ ซึ่งโฆษณาว่าในเวลา 1 ปีขายได้ถึง 5 หมื่นกว่าอัน¹ ในสมัยรัชกาลที่ 7 มีร้านตัดผมตั้งขึ้นบ้างแล้ว เพราะมีการตัดผมโดยใช้น้ำยาเคมีตัดเรียกว่า **ผมคลื่น** หรือบางแห่งใช้เครื่องตัดไฟฟ้า ซึ่งมีการโฆษณากันอีกเกริกที่น่าสังเกตุคือ โฆษณากล่าวว่า สุภาพสตรีชั้นสูงนิยมไปอุดหนุนกันมาก เป็นการชี้ให้เห็นถึงค่านิยมความงามอย่างหนึ่งว่า สตรีชั้นสูงจะเป็นผู้นำแฟชั่นและสตรีทั่วไปก็จะนิยมทำตาม เหตุผลอีกประการหนึ่งที่ทำให้สตรีไทยนิยมตัดเป็นคลื่นหยิกสวยงาม เพราะในระยะนี้มีภาพยนตร์จากฮอลลีวูดส่งมาฉายในประเทศไทยมากและเป็นที่ยอมรับแพร่หลาย ดารานำฝ่ายหญิงไว้ผมตัดกันทั้งสั้น²

ปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทำให้ชนชั้นสูงบางกลุ่มมีฐานะยากจนลงประกอบกับการดูลข้าราชการออกด้วย ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงฐานะการเงินของบุคคลบางกลุ่มโดยเฉพาะข้าราชการ แต่ขณะเดียวกันราษฎรบางคนก็สามารถสร้างฐานะขึ้นมา เพราะระบบการศึกษาที่เปิดกว้างขึ้นจากระบบการประถมศึกษาซึ่งประกาศใช้ในปี พ.ศ. 2460 และการขยายการศึกษาไปจนถึงชั้นมหาวิทยาลัยในปีเดียวกัน นอกจากนี้การที่ราษฎรสามารถหลุดพ้นจากระบบไพร่ตามพระราชบัญญัติการเกณฑ์ทหารในปีพ.ศ.2448 และเพิ่มเติมในปีพ.ศ. 2460 ทำให้ราษฎรสามารถประกอบกิจการอาชีพต่างๆได้อย่างอิสระ ซึ่งมีผลถึงฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีขึ้นด้วยเช่นกัน เหตุนี้ราษฎรบางกลุ่มอาจมีฐานะดีพอที่จะตกแต่งร่างกายให้สวยงาม โดยการซื้อเสื้อผ้า ทำผมแบบชาวตะวันตก ดังนั้นการโฆษณาของร้านตัดผมจึงไม่ได้มีเฉพาะลูกค้าที่เป็นชนชั้นสูงเท่านั้นที่เป็นลูกค้า แต่มีราษฎรธรรมดาที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีเป็นลูกค้าอีกกลุ่มหนึ่งด้วย

ความก้าวหน้าของเครื่องสำอางสำหรับผม นอกจากมีน้ำยาดัดผมแล้ว ยังพบว่าแชมพูสระผมเริ่มเข้ามา แต่ไม่ทราบว่าจะซื้อการค้าว่าอย่างไร อาจไม่เป็นที่นิยมนัก เพราะส่วนใหญ่ยังใช้สบู่ฟอกผมกัน เช่น มีโฆษณาสบู่ **คัลโค** ว่าสระผมได้สะอาด ราคาก้อนละ 1 บาท 25 สตางค์ ราษฎรที่ยากจนยังคงใช้มะกรูดสระผมกันอยู่³

ในระยะทศวรรษแรกหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 พบว่ามีน้ำมันใส่ผมใช้กันแล้ว ซึ่งไม่ทราบว่าเป็นของไทยหรือมาจากต่างประเทศใช้ชื่อว่า **แฮร์ครีมโกเมศ** มีชื่อภาษาอังกฤษว่า Komes Hair Cream ราคาขวดละ 1 บาท จากคำโฆษณาไม่บอกว่าเป็นต่างประเทศ และโฆษณาว่าในกระบวนแฮร์ครีมด้วยกันแล้วรับรองได้ว่าไม่มียี่ห้ออื่นดีกว่า แฮร์ครีมโกเมศจำหน่ายได้มากที่สุดเพราะกลิ่นหอมชื่นใจน่าใช้ ทำให้ผมเรียบร้อยตลอดทั้งวันไม่ต้องหวีบ่อยๆ และแต่งทรงผมได้ตามความประสงค์ หรือจะทำให้หยิกงอได้ทุกอย่าง มีจำหน่ายตามร้านทั่วไปและที่ห้างโกเมศสี่กั๊กพระยาศรี

ในบทความชื่อ “เพชรของเธอ” ซึ่งรวบรวมโดยวิรัตน์ลงพิมพ์ในวารสารสตรีไทย ฉบับเดือนมิถุนายน 2468 ดีพิมพ์ตำราการปรุงแชมพูสระผม โดยอ้างว่าถูกกว่าการซื้อของต่างประเทศมาก และมีผลดีไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าแชมพูที่ทำสำเร็จมาจากต่างประเทศ สูตรแชมพูมีดังนี้คือ **ใช้น้ำฝน 2 ส่วนใน 1 ควอทโบส 1 กำมือนำไปตั้งไฟให้เดือดสัก 10 นาที จึงยกลงเอาโบสออก ทิ้งให้เย็นสักครู่ ใช้**

¹ หนังสือพิมพ์วชิราวุฒ. ฉบับวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ.2464, หน้า 8.

² โดม สุขวงศ์. (2525). **ข่าวลือคนไทยไปอเมริกา พ.ศ.2467**. (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ), หน้า 30.

³ วารสารพลังพลไชย. ปีที่ 2 เล่มที่ 20 เมษายน พ.ศ.2470, หน้า 413.

สระผมได้เลย แล้วจึงใช้ฟอกด้วยสบู่คาบอริกและล้างออกด้วยน้ำอุ่นจะสะอาดเหมือนสระด้วยแชมพูต่างประเทศ¹

นอกจากนี้ยังมีน้ำมันใส่ผมที่มีชื่อทางการค้าว่า **วีเนสแฮร์ทูนิก** โฆษณาว่าเป็นยาบำรุงรักษาผม ซึ่งนายแพทย์ชาวอเมริกันเป็นผู้ปรุง ห้างบีเอสอาร์หลังวังบูรพาและซิติดีสเปนซารี เป็นผู้แทนจำหน่าย² **ยาน้ำแฮร์ครีม** ขวดใหญ่ 25 สตางค์ ยาน้ำปลูกผม ขวดละ 5 บาท และ 2 บาท 50 สตางค์ ทั้ง 2 ชนิด แก้มร่วง ผมหงอก ผลิตโดยห้างอยู่เย็นเป็นสุข และยังมียาย้อมผมดำซึ่งย้อมทนถึงหนึ่งเดือนใช้สบู่ฟอกผ้ามาสระก็ไม่ออกขวดละ 75 สตางค์ ยาย้อมผมคงเป็นที่นิยมกันบ้างพอสมควรมีพบคือ **ยาย้อมผมให้ดำตราเสือ** ของห้างเคโอยามา

ในช่วงนี้มีร้านตัดผมตั้งขึ้นหลายร้านและมีร้านของชาวญี่ปุ่น คือ สถานตัดผมมิคาโค เชียงสะพานพิทยเสถียรตรงข้างห้างนายเลิศ และร้านอาร์โอโมคาปากตรอกกัปตันบุช เจริญกรุง³ ในสมัยนี้พบว่า น้ำมันใส่ผมมีบทบาทมากขึ้นทั้งนี้คงเป็นเพราะในสมัยนั้นนิยมผมตัด น้ำมันใส่ผมตัดส่วนใหญ่สั่งมาจากต่างประเทศ

น้ำมันใส่ผมผลิตในประเทศมีบ้าง เช่น **น้ำหอมผมดำ** ใช้ภาษาอังกฤษว่า Nerolin แต่เขียนไว้ที่ขวดชัดเจนว่า Made in Siam **ครีมหอมผมดำ** เจ้าของคือ พิบูลย์ หน้าสถานีปากน้ำ ซึ่งกล่าวว่าเป็นผู้ปรุงเองราคากระปุกละ 16 สตางค์ นอกจากนี้ยังมีครีมมาร์วินขวดละ 35 สตางค์ **น้ำมันใส่ผมสโนว์** และ **น้ำมันพระเทพ** ซึ่งมีการโฆษณาว่าอยู่ในความนิยมมานานกว่า 30 ปีมีกลิ่นหอม บำบัดชี้รังแคของห้างขายยาอังกฤษตรา⁴

แป้งหอม แป้งผัดหน้า และการบำรุงรักษาผิวหน้า

แป้งผัดหน้า

ในทศวรรษแรกหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ไม่พบว่ามีมีการโฆษณาและจดทะเบียนเครื่องหมายการค้าแป้งผัดหน้าของตะวันตก อาจเป็นเพราะสตรียังไม่นิยมใช้แต่พบว่าในเวลาเดียวกันนั้นมีการโฆษณาและจดทะเบียนสินค้าแป้งของสยามหลายยี่ห้อ เช่น **แป้งผัดหน้าแสงรำไพ** ของห้างปฐปถาคาร ราคาซองละ 10 สตางค์ ซึ่งนอกจากเป็นแป้งผัดหน้าแล้วยังมีคุณสมบัติที่หอมมาก แม้จะนำไปวางไว้ได้หมอนก็ยังมีกลิ่นตลบ **แป้งหอมจันทร์ราตรีทิวาบำรุง** ราคากล่องละ 15 สตางค์ มีกระจกอยู่ในกล่องด้วย นอกจากจะเป็นแป้งหอมที่แก้สิวฝ้าด้วยแล้วยังใช้ถอนพิษผิวดำแดงได้ด้วย **แป้งยาสีนวล** ตราไก่กลม ซึ่งโฆษณารักษาผิวให้ผุดผ่องสวยงาม มีจำหน่ายทั่วท้องตลาดพระนครและจังหวัดต่าง⁵

¹ วารสารสตรีไทย. ฉบับเดือนมิถุนายน พ.ศ.2468, หน้า 25.

² แหล่งเดิม, หน้า 17.

³ แหล่งเดิม, หน้า 7.

⁴ วารสารหญิงสยาม. ฉบับเดือนตุลาคม พ.ศ.2473.

⁵ หนังสือพิมพ์วชิราวุธ. ฉบับวันที่ 16 กันยายน พ.ศ.2464, หน้า 10.

ในระยะนี้พบว่ามีแป้งหอมและแป้งผัดหน้าของจีน เช่น แป้งเกลือจืด ยี่ห้อ หอมขึ้นจิตต์ ของสำนักงานหลักเมืองห่อละ 3 สตางค์ แป้งเกลือจืดตรา ไก่ 3 ตัว แป้งเกลือจืดหอมตรา ละครำ ของบริษัทเตี้ยเปงกี¹

วิธีการรักษาความงามแบบตะวันตกเริ่มเข้ามามีอิทธิพลต่อการบำรุงรักษาผิวหน้า โดยเฉพาะทำให้เกิดบทความเกี่ยวกับการบำรุงผิว ซึ่งมีวิธีการแตกต่างไปจากสมัยโบราณและวัสดุที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นของที่มาจากต่างประเทศ คอลัมน์ **นารีควรรทราบ** เขียนโดยสังขวาสิ ชักชวนให้ทำแป้งผัดหน้าไว้ใช้เอง ซึ่งมีวิธีการต่างไปจากแป้งของไทยและมีตัวยาคงตะวันตกปนอยู่หลายอย่าง คือผงกรดไบราซิคแอซิก น้ำลาเวนเดอร์²

ช่วงนี้พบว่ามีคำแนะนำให้เลือกใช้สีของแป้งผัดหน้าให้เหมาะกับสีผิวของบุคคลนั้น ซึ่งพบในบทความ **เพชรของเธอ** ผู้เขียนคือ น.ส.เพ็ญศรี บุญเสนอ เขียนแนะนำว่าแป้งผัดหน้าของไทยซึ่งมีแป้งรำ แป้งกระแจะ แป้งนวล และแป้งหอม มักจะมีราคาถูกแต่ใช้ไม่ทนพอเห้ง้อออกก็ลบหมดจึงควรเติมผงซึ่งออกไซด์ลงไปเล็กน้อยจะทำให้ขาวนวลทนได้นาน ถูกเห้ง้อไม่ลบได้ง่ายๆ³

หนังสือพิมพ์ในสมัยนั้นสะท้อนให้เห็นว่า สิวเป็นเรื่องที่น่าวิตกกังวลในกลุ่มหนุ่มสาวเหมือนสมัยปัจจุบัน จึงปรากฏว่ามีการลงบทความเกี่ยวกับยาแก้สิว เช่น ในหนังสือลับปลาไชย คอลัมน์ **สรรพวิทย์** เขียนโดย ไชยรัตน์ในปีพ.ศ. 2470 ว่า **ยาแก้สิวอย่างชงัด** เสนอให้ “เอาหอมสัก 2-3 หัว ตำให้ละเอียดแล้วคั้นเอาแต่น้ำกรองเสียให้สะอาดเอาแอลกอฮอล์หยดผสมกันสักนิดหน่อยใช้เป็นยาแก้สิวได้มาก⁴ และในปีพ.ศ. 2484 ในหนังสือไทยเขษมคอลัมน์ **วิชาหน้ารู้** เขียนไว้ว่ายาแก้สิวอย่างศักดิ์สิทธิ์

“ตำรับยานี้ ชาววังใช้กันโดยมากเพราะแก้สิวได้อย่างศักดิ์สิทธิ์ดียิ่ง ข้าพเจ้าเคยใช้เห็นผลมาแล้ว จึงอยากจะอนุเคราะห์ท่านทั้งหลายที่ได้รับความเดือดร้อนรำคาญจากโรคสังหารความงามชนิดนี้ ท่านให้เอาลิ้นทะเลเผาไฟ 1 ส่วน ดินสอพองเผาไฟ 1 ส่วน สารส้มสะตุ 1 ส่วน เบี้ยจั้นเผาไฟ ----- บดให้ละเอียดเข้ากันดี แล้วบีบน้ำมะกรูดหรือมะนาวเคล้าพอชุ่ม ๆ เมื่อจะใช้ท่านต้องล้างหน้าให้สะอาด (ฟอกสบู่ด้วย) แล้วใช้ผ้าเช็ดหน้าซับหน้าให้แห้ง จึงเอายานี้ถูไปตามหน้าแรง ๆ จนกว่าหน้าจะแห้ง ควรใช้เวลาเข้านอนเป็นดี ถ้าท่านใช้ยานี้เพียงสามวันเท่านั้น จะรู้สึกว่สิวซึ่งปรากฏบนดวงหน้าของท่านลดน้อยลงไปมากทีเดียว”⁵ (เน้นโดยผู้เขียน)

ในสมัยนั้นถือว่าสิวและฝ้าเป็นศัตรูความงามอันน่ารังเกียจ ดังนั้นบรรดาแป้งทั้งของไทยและของตะวันตก หรือแม้กระทั่งแป้งเกลือจืดซึ่งชาวจีนนิยมผลิตออกจำหน่าย ก็ยังโฆษณากันว่าแก้สิวแก้ฝ้าได้ พบว่าในหนังสือสตรีไทยมีผู้เสนอบทความเกี่ยวกับสิว ทั้งวิธีการแก้ไข การกำจัดรวมทั้งการป้องกัน ซึ่งดูแล้วน่าจะได้รับความรู้มาจากตะวันตกนั่นเอง

¹ หนังสือพิมพ์หลักเมือง. ฉบับวันที่ 11 มิถุนายน พ.ศ.2470.

² วารสารสตรีไทย. ฉบับเดือนเมษายน พ.ศ.2468, หน้า 30.

³ วารสารลับปลาไชย. ปีที่ 2 เล่มที่ 23 พฤษภาคม พ.ศ.2470, หน้า 97.

⁴ วารสารสตรีไทย. ฉบับเดือนกันยายน พ.ศ.2468, หน้า 26.

⁵ วารสารลับปลาไชย. ปีที่ 2 ฉบับที่ 23 พฤษภาคม พ.ศ.2470, หน้า 97.

แป้งรองพื้น

แป้งรองพื้นเข้ามามีบทบาทมากในการรักษาความงาม มีทั้งในรูปแบบครีมและน้ำ ราคากระปุกละ 1 บาท 90 สตางค์ ของบริษัทดาร์ลิ่ง¹ **ควีนแอนด์ฟีนิงซิง โลชั่น** ใช้รองซับแป้งได้ ใช้รักษาผิวให้ผ่องใส บรรจุขวดหินอ่อนขนาด 4 ออนซ์ ราคา 2 บาท 75 สตางค์ บริษัทเยาวราช เป็นผู้แทนจำหน่าย **วานิชซิ่งครีม** ของ 4711 ซึ่งใช้ชื่อทางการค้าว่าน้ำหอม ครีมอบ 4711 วานิชซิ่งครีมมีคุณสมบัติใช้เป็นครีมรองพื้น ใช้ทาผิวและทาผิว เมื่อทาครีมชนิดนี้แล้วครีมจะมีลักษณะเป็นแผ่นฟิล์มบาง ๆ ติดอยู่บนผิว ใช้แล้วจะทำให้ผิวแห้ง²

ครีมประเภททำความสะอาดผิว

ส่วนใหญ่จะมาเป็นชุดมีทั้งคลีนซิ่งและโลชั่นต่าง ๆ บริษัท ฟ.ฟิงพระเกียรติผู้แทนจำหน่ายครีมประเภทนี้ และครีมมีหลายชื่อ คือ **แม็กซ์แฟคเตอร์ลิกควิดเคลินซิ่งครีม**, **ปรีนส์เซสส์ แพ็คสกินเคลินเซอร์**, **พอนด์ โคลด์ครีม**, **เฮนเลย์โคลด์ครีม**, **แม็กซ์แฟคเตอร์เลมันครีม**, **แม็กซ์แฟคเตอร์แอสตริงเจน**, **ปรีนส์เซสส์ แพ ไรซ์ แอสตริงเจน**, **แม็กซ์แฟคเตอร์สกิน เฟิร์ชเซอร์เบอร์**, **พอนด์สกิน เฟิร์ชเซนเนอร์**, **ควีนแอนน์ ไรซ์ แอสตริงเจน** นอกจากนี้มี **เคลินซิ่งครีม** และ**สกินเฟิร์ชเซอร์เบอร์** ของค็อนตูร์ ราคาขวดละ 4 บาท และ 7 บาท 50 สตางค์ และมี **แอสตริงเจน** ซึ่งได้รับการโฆษณาว่าแก้หน้ามันใบหน้าจะงามนุ่มนวล ขวดละ 1 บาท 50 สตางค์³ นอกจากนี้มีประเภทครีมเย็น หรือ Cold Cream ซึ่งเหมาะทั้งใช้ทำความสะอาดผิวที่แห้งหรือผิวปกติมีหลายยี่ห้อ คือ **พอนด์โคลด์ครีม**, **เฮนเลย์โคลด์ครีม** และมีชุดของ 4711 ซึ่งใช้ชื่อว่า **ครีมเย็น** อบหอมด้วยดอกกุหลาบ

ครีมประเภทบำรุงผิว

มีหลายชนิด เช่น บิวตี้ครีม เฟสครีม ทีสชีวครีม และบรีชซิ่งครีม ตัวอย่างของครีมในกลุ่มนี้คือ **ดีแอนด์อาร์ ทีซี** ทำให้ผิวหน้าและคอที่เหี่ยวยุบแก่เกินวัยเปล่งปลั่งขึ้น **ฮับบาร์คแอร์เยอร์บิวตี้ไฟอิง เฟสครีม** ของห้ามแอมแปรส ราคากระปุกละ 8 บาท 25 สตางค์ ซึ่งถือว่าแพงมากในสมัยนั้น และ**มาร์เธอร์เอเบิล บิวตี้ครีม** ใช้ทาตามผิวพรรณทุกแห่งแม้ตากแดดทั้งวันเพื่อป้องกันผิวพรรณแห้งกรียม ราคาขวดละ 1 บาท 50 สตางค์ นอกจากนี้ยังมีอัลมันโลชั่น สำหรับใช้ทาหลังจากถูกแดดเผาถ้ากรียมทำให้ผิวขาวได้ในเร็ววันของบริษัทคาร์ลิ่ง **มาร์โรว์ บลิสซิ่งครีม** เป็นครีมฟอกสีซึ่งโฆษณาว่าใช้ฟอกผิวที่เป็นรอยดำดำให้ขาวสะอาด⁴ ในช่วงทศวรรษที่สองหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 พบว่ามียาแก้สิวและฝ้าที่เป็นของตะวันตกที่ใช้ชื่อทางการค้าว่า **เคลียโทนและมาซโก** เป็นที่น่าสังเกตว่าทั้งสองบริษัทโฆษณายาแก้สิวโดยใช้ถ้อยคำชักชวนผู้ใช้ไม่ต่างไปจากปัจจุบัน

นอกจากนี้ยังมีครีมป้องกันและแก้สิวจาหน้ามันและตกกระใช้ชื่อทางการค้าว่า **ครีมไฮโรโก เฟสครีม** โฆษณาว่าเป็นยารักษาสิวจาหน้าตกกระ หรือเป็นรอยย่นให้หายภายใน 7 วันเท่านั้น ราคา

¹ แหล่งเดิม.

² วารสารสตรีไทย. ฉบับเดือนเมษายน พ.ศ.2469, หน้า 25.

³ แหล่งเดิม.

⁴ วารสารหญิงสยาม. ฉบับเดือนตุลาคม พ.ศ.2473.

อัลละ 25 สตางค์ มาร์โรว์บลิชซิงครีมแก้ฝ้าหน้าดำ ฟอกหน้าที่เป็นรอยดำทำให้ขาวสะอาดได้โดยเร็วของบริษัทดาร์ลิ่ง เฮนเลย์ ฟิมเฟิลริมูเวอ์เป็นครีมที่มีการโฆษณาว่าควรใช้คู่กับแปรงหน้าเพื่อให้สิวมดไป โดยไม่ต้องบีบและทำให้โลหิตเดินสะดวก ราคา 3 บาท 50 สตางค์¹ สติลล์แมนส์เฟรคเคิลครีมเป็นครีมรักษาฝ้าหน้าตกรกระ ถ้าจะให้ได้ผลต้องใช้สบู่ของสติลล์แมนส์ประกอบด้วย บริษัท ฟ.พีง พระเกียรติ เป็นผู้แทนจำหน่าย ควินแอนด์ ฟาธินดา ม็องส์ ใช้รักษาสิวเสี้ยน สิวชนิดที่มีหนอง ไม่มีมันเหนียว ดีสำหรับผู้ที่หน้ามีมันมาก ๆ กระปุกละ 2 บาท และครีมแอน ซึ่งโฆษณาเป็นยอดยารักษาสิวและช่วยปราบสิวมดทุกชนิดให้หมดไป²

สำหรับแป้งแก้สิวของไทยนั้น ส่วนใหญ่ก็คือแป้งฝุ่นหอมผัดหน้า แต่มีแป้งน้ำชนิดหนึ่งทีโฆษณาว่าแก้สิวฝ้าโดยตรง คือ แป้งน้ำควินินิน ของห้างขายยาอังกฤษตรางู และแป้งน้ำเชียงใหม่ ซึ่งโฆษณามีตัวยาสำคัญในการชำระสิ่งโสโครกภายในชุมชน ทำลายสมุฏฐานของสิวฝ้าได้ผลดีมาก

แป้งผัดหน้าของไทย

ในระยะนี้แป้งผัดหน้าของไทยก็ยังนิยมใช้กันอยู่มาก พบว่ามีแป้งยี่ห้อใหม่ ๆ เกิดขึ้น และมีวิธีการโฆษณาที่เป็นการเชิญชวนและแตกต่างไปจากสมัยก่อน ๆ เช่น เอนางงามมารับรองคุณภาพ แป้งน้ำเชียงใหม่ เช่นนางงามสมุทรปราการ อารมณ จตุพล มาโฆษณาว่า “ทุกเช้าเย็นดิฉันต้องใช้แป้งน้ำเชียงใหม่เพราะทำให้ใบหน้าสะอาดเป็นนิจ กลิ่นหอมเย็นชื่นใจเหลือเกิน”³ แป้งน้ำของ พวงเล็ก ใช้รักษาสิวฝ้า จุดดำ หน้ากร้านหยาบรุผิวหน้าขยับได้ดีที่สุด นอกจากนี้ยังช่วยให้ผิวหน้าขาวขึ้นและอ่อนนุ่มอยู่เป็นนิจ ส่วนผสมและลักษณะเป็นอย่างไรกับแป้งน้ำอย่างดีของฝรั่งเศส คือ ตัวแป้งเป็นสีชมพูอ่อนและน้ำเป็นสีเหลืองเมื่อเขย่าเข้ากันแล้วจะมีสีอ่อนกว่าสีเนื้อเล็กน้อย ผัดมากเท่าใดก็ไม่ร่อยแป้ง⁴

แป้งน้ำและผงยี่ห้อ บาหยัน ของโรงงานเพ็ญประภาเป็นแป้งอีกชนิดหนึ่งซึ่งมีการโฆษณาอย่างเอิกเกริกเต็มหน้ากระดาษหนังสือพิมพ์ ข้อความส่วนใหญ่จะโจมตีเครื่องสำอางจากตะวันตก ซึ่งแสดงถึงการต่อต้านอิทธิพลของตะวันตกที่มีผลต่อค่านิยมความงามของสตรีไทย และยังมีอีกยี่ห้อหนึ่งซึ่งโฆษณาคล้ายคลึงกันคือ แป้งผิว น.ส. ซึ่งจะยกเอาวิธีการรักษาผิวพรรณแบบโบราณของไทยมากล่าว คือ ขมิ้น และกล่าวว่าวิธีการสมัยใหม่สามารถใช้แร่ซึ่งผสมอยู่ในสังกะสีที่ยังไม่ได้กลุ่่นนำมาผสมกับกำมะถัน ซึ่งทำให้บริสุทธิ์แล้วจะมีคุณภาพคล้ายขมิ้น ซึ่งแป้งผิว น.ส. ไม่มีตัวยาชนิดนี้⁵

เครื่องสำอางสำหรับแต่งหน้าอย่างอื่น ๆ

จากการที่อิทธิพลตะวันตกเข้ามามีส่วนในการแต่งหน้าของสตรีไทย จึงทำให้มีการสั่งเครื่องสำอางสำหรับใบหน้าเข้ามาหลายอย่างตั้งแต่ เครื่องแต่งตา เขียนคิ้ว ลิปสติก รุขทาแก้ม ฟ.พีงพระเกียรติ เป็นบริษัทซึ่งสั่งลิปสติกมาหลายชนิด และโฆษณาลิปสติกมีหลายสี ติดทนนาน มีทั้งชนิดครีม

¹ หนังสือพิมพ์ประมวลสาร. ฉบับวันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2478, หน้า 22.

² หนังสือพิมพ์ศรีกรุง. ฉบับวันที่ 6 มิถุนายน พ.ศ.2473, หน้า 24.

³ หนังสือพิมพ์ประมวลสาร. ฉบับวันที่ 13 พฤษภาคม พ.ศ.2478, หน้า 26.

⁴ วารสารหญิงสยาม. ฉบับเดือนตุลาคม พ.ศ.2473, หน้า 24.

⁵ หนังสือพิมพ์ไทยใหม่. ฉบับวันที่ 19 กรกฎาคม พ.ศ.2480, หน้า 80.

และชนิดก่อน นอกจากนี้ยังมีรูขุมตาแก้มของปรินส์เซ็สส์ แพ็ท ซึ่งมีการโฆษณาว่าเป็นรูขุมตาแก้มอย่างดี สีสวย ติดทน¹ จะเห็นได้ว่าหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นระยะที่เครื่องสำอางจากตะวันตกเฟื่องฟูมาก โดยเฉพาะเครื่องสำอางสำหรับหน้ามีมากมายหลายสิบชนิด

ในปีพ.ศ.2479 รัฐบาลออกพระราชบัญญัติพิทักษ์อัตราภาษีอากร ซึ่งส่งผลกระทบต่อการค้าส่งสินค้าตะวันตกเข้ามาเป็นอย่างมาก เพราะอัตราภาษีเพิ่มขึ้นอีกหลายเท่าตัว ประกอบกับการเริ่มมีภาวะสงครามขึ้นในยุโรปทำให้การค้าหยุดชะงักไม่สะดวกเหมือนแต่ก่อน ดังนั้นในระยะหลังปีพ.ศ. 2480 เป็นต้นไป ไม่ค่อยพบการโฆษณาเครื่องสำอางตะวันตกเหมือนในระยะก่อนหน้านั้น

ขณะเดียวกันผลกระทบที่สำคัญยิ่งซึ่งเกิดในระยะสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้เครื่องสำอางไทยซึ่งก่อนหน้านี้มีการโฆษณาสู่นักค้าของตะวันตกไม่ได้ ได้รับการสนับสนุนและได้รับความนิยมนำมาใช้กันอย่างแพร่หลาย จึงมีการผลิตกันมากมายหลายชนิด โดยเฉพาะเครื่องสำอางสำหรับใบหน้าผลิตกันมากและมีการโฆษณากันมากด้วยเช่นกัน นอกจากนี้นโยบายสร้างชาติของรัฐบาลจอมพลป.พิบูลสงครามทำให้มีการประกาศรัฐนิยม 12 ประการ รัฐนิยมประการที่ 5 ให้ชาวไทยพยายามใช้เครื่องอุปโภคบริโภคที่ทำขึ้นในประเทศไทย ดังนั้นอุตสาหกรรมเครื่องสำอางของไทยจึงได้ผลิตกันมากในระยะนี้ รวมทั้งแป้งผัดหน้าซึ่งก่อนจะเกิดสงครามโลกก็ได้ผลิตกันมากดังได้กล่าวแล้ว ดังนั้นในระยะนี้มักจะทำการโฆษณามากขึ้นด้วยเช่นกันได้แก่ **แป้งบาหยัน** ของโรงงานเพ็ญประภา นอกจากผลิตแป้งน้ำยังผลิตแป้งร่ำและฝุ่นหอมอีกด้วย นอกจากนี้ก็มี **ฝุ่นหอมมัย** ของโรงงานบางกอกเคมีที่ผลิตในช่วงสงคราม **ฝุ่นสามัคคี** ของบริษัทเครื่องสำอางสามัคคี **แป้งหอมเหรียญทอง** ของห้างเพ็ญภาค **ฝุ่นหอมมะกรูด** ของร้านรัตนชัย และแป้งน้ำ 1.77 ของโรงงานไทยเดิม²

เป็นที่น่าสังเกตว่าเครื่องสำอางตะวันตกจะราคาแพงมาก โดยเฉพาะเครื่องสำอางบำรุงผิว ราคาสูงถึงกระปุกละ 7-8 บาท น้ำหอมมีราคาสูงเช่นกัน คือ 1-4 บาท เครื่องสำอางอื่นๆก็แพงเช่นกัน แต่ในขณะเดียวกันเครื่องสำอางที่ผลิตในประเทศมีราคาไม่แพงนัก เช่น แป้งผัดหน้าราคาเพียง 50 สตางค์อย่างแพงเพียง 4 บาท ในขณะที่ข้าวสารถังละ 4-5 บาทชุดสากลผู้ชายอย่างดีชุดละ 8 บาท³ การที่เครื่องสำอางต่างประเทศมีราคาแพงมาก น่าคิดว่ามีคนกลุ่มใดใช้และใช้มากน้อยเพียงใด ดังนั้นการโฆษณากันมากมายในหน้าหนังสือพิมพ์และการประกาศลดราคากันบ่อยๆอาจเกิดจากสาเหตุนี้

เครื่องสำอางประเภทเครื่องหอมและน้ำหอมชนิดต่าง ๆ

ในระยะปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ หรือช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 พบว่ามีการจำหน่ายน้ำหอมทั้งของต่างประเทศและของไทยหลายชนิด ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากในระยะนี้มีงานรื่นเริงต่างๆหลายประเภท เช่น งานฤดูหนาวซึ่งมีถึง 7 วัน งานแสดงละครหน้าพระที่นั่ง งานสยามรัฐพิพิธภัณฑ์ที่สวนลุมพินีในปีสุดท้ายของรัชกาล และยังมีการแสดงของละครและภาพยนตร์มากมายหลายโรง เช่น ศรีกรุง ศรีสยาม พัฒนาการ พัฒนารมย์ บางรักษ์ บางลำพู นอกจากนี้การส่งสินค้าจากต่างประเทศสะดวกขึ้นกว่าแต่ก่อน

¹ หนังสือพิมพ์ประมวลสาร. ฉบับวันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2478 และ ฉบับวันที่ 13 พฤษภาคม พ.ศ.2478.

² แหล่งเดิม. ฉบับวันที่ 6 มกราคม พ.ศ.2478, หน้า 27.

³ กาญจนาคพันธุ์. (2543). กรุงเทพฯ เมื่อวานนี้. พิมพ์ครั้งที่ 4. (กรุงเทพฯ: สารคดี), หน้า 94,114.

ด้วยเหตุดังกล่าว ทั้งสตรีและบุรุษจึงนิยมใช้เครื่องหอมกันมากขึ้น โดยเฉพาะสุภาพบุรุษซึ่งเป็นข้าราชการมักดำเนินรอยตามพระราชนิยมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ซึ่งโปรดการแต่งพระองค์สวยงาม ดังนั้นจึงมีการจำหน่ายเครื่องหอมโดยใช้ชื่อทางการค้าต่างๆมากมายทั้งของบุรุษและสตรี ตัวอย่างเครื่องสำอางประเภทเครื่องหอมและน้ำหอม คือ

น้ำหอมหรือเพอร์ฟิวม

ที่พบโฆษณาที่มีชื่อทางการค้าหลายชื่อ คือ **ออยแย้ท์ (Oillet)** ซึ่งโฆษณาสตงขึ้นบริษัทดุจตั้งพรหมจารีสาว หัวน้ำหอม**เชินเร** ซึ่งเป็นน้ำหอมฝรั่งเศสจำหน่ายโดยบริษัทบอร์เนียว น้ำหอม**คอสเมติก** ของวีรคอดจากปารีส ซึ่งโฆษณากลิ่นหอมเย็นและราคาเยอมากกว่าชนิดอื่น ๆ มาก และน้ำหอมตุ๊กตาขาวซึ่งโฆษณาวาขายรูดต่อราคาโหลละ 21 บาท โดยห้างสยามวาลา¹ น้ำหอม **ชัว เดอ ปารีส** ซึ่งร้านดาร์ลิ่งเป็นผู้แทนจำหน่าย นอกจากนี้มีน้ำหอม**เจ้าหญิง**ซึ่งโฆษณาวามี 7 กลิ่น ปรุงโดยฝีมือพระหัตถ์ของเจ้าหญิงแท้ๆ ส่งตรงมาจากปารีสเป็นครั้งแรก มีชื่อเสียงแพร่หลายมาแล้วหลายประเทศ ขายทดลองเพียง 1 บาท 2 ซึ่

โลชั่นและโอดีโคโลญ

พบว่าการโฆษณาหลายชนิด แต่ส่วนใหญ่จะใช้คำว่าน้ำหอม ทั้งที่ใช้ชื่อภาษาอังกฤษว่าโลชั่น เช่น **โลชั่นอะดอริส** ของบริษัทบอร์เนียว หรือน้ำหอมชี่ซัน ซึ่งใช้รูปโฆษณาวา Lotion Cadifa ซึ่งโฆษณากลิ่นหอมและเย็นใช้เพียง 2-3 หยดลงในผ้าเช็ดหน้ากลิ่นจะทนอยู่ได้หลายวัน ราคาขวดใหญ่ 1 บาท 25 สตางค์ ขวดเล็กขวดละ 1 บาท ทางห้างรับรองได้ว่าราคาถูกกว่าน้ำหอมชนิดอื่น ๆ² อาจเป็นไปได้ถ้าใช้คำว่า โลชั่น อาจไม่ได้รับความนิยมเท่ากับคำว่าน้ำหอม เพราะคนรู้สึกวา น้ำหอมทนกว่าดีกว่า

นอกจากนี้ยังพบว่า เครื่องหอมของ 4711 จำหน่ายแล้วในระยะนี้ แต่ไม่พบว่าเริ่มจำหน่ายตั้งแต่เมื่อใดและได้รับความนิยมแค่ไหน ทราบแต่วามีการโฆษณาครึกโครมมาก และใช้เนื้อที่วิธีการโฆษณาน่าใช้กว่ายี่ห้ออื่น ๆ 4711 มีโคโลญทั้งชนิดแท่ง ชนิดน้ำ โอดีโคโลญ แป้งโรยตัว สบู่ครีม แม้แต่แป้งและเกลือสำหรับอาบน้ำ หรือครีมโกนหนวดกับสบู่โกนหนวดอบหอม และยังมีน้ำหอม**ฮิมมาลาเยา (Himalaya)** ซึ่งมีเป็นชุดคล้ายกับ 4711 คือ มีน้ำหอม สบู่หอม แป้งหอม โลชั่น

โคโลญและน้ำหอมของต่างประเทศ ซึ่งจำหน่ายในเมืองไทย มีราคาแพงถ้าเทียบกับของชนิดอื่น ๆ หรืออาจจะพิจารณาว่าเป็นของฟุ่มเฟือย จึงมักจะเป็นของฝากจากต่างประเทศ เช่น สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงซื้อโคโลญ 2 ขวดจากปีนังให้หม่อมเจ้าหญิงจงจิตรถนอม ดิศกุลพระธิดาองค์ใหญ่ เพราะทรงทราบว่าพระธิดาชอบใช้ลูปตัว³

¹ วารสารกิจการค้า. ปีที่ 1 วันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2479, หน้า 23.

² หนังสือพิมพ์ศรีกรุง. ฉบับวันที่ 2 มิถุนายน พ.ศ.2473.

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2515). **ถึงหญิงใหญ่**. (กรุงเทพฯ: บรรณกิจเทรดดิ้ง), หน้า 50.

น้ำหอมน้ำปรุงและน้ำอบไทย

น้ำหอมน้ำปรุงและน้ำดอกไม้ของไทยในระยษะนี้มีหลายยี่ห้อที่จดทะเบียนการค้า เช่น ยี่ห้อ ประดิษฐ สุคนธา, ออย่าลิมฉัน, และน้ำอบไทยตราไก่แจ้คู่ ตราสิงโตคู่

ในปีพ.ศ.2479 รัฐบาลออกพระราชบัญญัติพิกัต์อัตราศุลกากร ทำให้น้ำหอมที่ส่งมาจากต่างประเทศต้องเสียภาษีค่อนข้างสูง คือ น้ำมันหอมซึ่งมิได้รวมไว้ในประเภทอื่น ๆ เสียภาษีลิตรละ 3 บาท 50 สตางค์ ซึ่งถ้านำเข้ามาในภาชนะที่งดามและขายปลีกได้ทั้งภาชนะก็ให้รวมน้ำหนักของภาชนะนั้นเข้ากับน้ำหนัก ดังนั้นอาจเป็นไปได้ว่าหลังจากปีพ.ศ.2479 น้ำหอมจากต่างประเทศราคาสูงขึ้นมาก ทำให้เครื่องหอมซึ่งได้จดทะเบียนการค้าตั้งแต่ปีพ.ศ.2474 เป็นต้นไปไม่ได้ส่งมาจำหน่ายครบทุกชนิด

ในระยษะสงครามโลกครั้งที่ 2 เนื่องจากน้ำหอม โลชั่น และโอติโคโลญจากต่างประเทศเข้ามาจำหน่ายไม่ได้และที่มีอยู่ราคาแพงมาก ดังนั้นน้ำหอมและน้ำปรุงของไทยจึงเป็นที่นิยมกันมากรวมทั้งน้ำอบไทยก็ได้รับความนิยมเช่นกันมีผลิตภัณฑ์หลายยี่ห้อดังนี้คือ ยอดน้ำปรุงชื่อวันสมรส ของร้านฉวีวงศ์ นอกจากนี้บริษัทไทยนิยมเป็นผู้จำหน่ายน้ำอบปรุง น้ำหอมสุคนธรสและน้ำอบไทยสุคนธรสของคุณหญิงนงเยาว์ ธรรมาธิกรณ์ น้ำอบไทยหอมนิรมลของร้านบัวสะอาด น้ำอบปรุงบาหยันของโรงงานเพ็ญประภา นอกจากนี้ยังมีน้ำหอมของไทยในชื่ออื่น ๆ อีก เช่น น้ำหอมรัตนโกสินทร์, น้ำหอมรุ่งอรุณ, น้ำหอมจันทร์เพ็ญ, น้ำหอมกลิ่นดอกส้ม, น้ำหอมกลิ่นมะลิป่า, น้ำหอมอัปสร, น้ำหอมจำปาสัก, น้ำปรุงเคมี ซึ่งผลิตโดยบางกอกเคมี ซึ่งได้ตั้งขึ้นในปีพ.ศ.2483¹

เครื่องสำอางประเภทสบู่ชนิดต่าง ๆ

สบู่กรดและสบู่เหลียงส่วนใหญ่ผู้ผลิตจะระบุไว้ในฉลากว่าใช้ซักผ้า ล้างชาม หรือขัดถูภาชนะ แต่คนไทยมักจะนำมาถูตัวหรือสระผมกัน สบู่ชนิดนี้มีชื่อทางการค้าหลายชื่อคือ ซันไลท์ (Sunlight) ปากวา (Pak Wa) ยินหยาง (Yin Yang) ซาโปลิโอ (Sapolio) และเร็กซ์บลู ซึ่งโฆษณาว่าช่วยให้ผ้าแพรเก่า ๆ ที่มีสีเหลียงซีดใช้แล้วสีจะเขียวสดใส

สบู่หอม มีชื่อทางการค้าต่าง ๆ กัน เช่น สบู่หอมลักซ์ สบู่หอมปาล์มโอลีฟ สบู่หอมตรานกแก้ว (ปัจจุบันยังมีจำหน่าย) ราคาก้อนละ 10-29 สตางค์ตามขนาด น่าจะผลิตในประเทศ นอกจากนี้ยังมีสบู่ซึ่งมีชื่อทางการค้าอื่น ๆ และราคาใกล้เคียงกันเช่น สบู่หอมตราฟ้าสาาง สบู่หอมตรามงกุฏ สบู่หอมจุฬา สบู่หอมตราดอกบัว สบู่หอมฟากฟ้า สบู่หอมมลิวัลย์ แต่ถ้าเป็นสบู่หอมที่ส่งมาจากต่างประเทศราคาจะแพงมากก้อนละ 1 บาท 5 สตางค์ ถึง 4 บาท 50 สตางค์

คำส่งท้าย

บทความนี้ชี้ให้เห็นถึงวิวัฒนาการเครื่องสำอางไทย ซึ่งระยษะแรกใช้วัสดุพื้นบ้านเป็นวัตถุดิบและต่อมามีการนำสารเคมีเข้ามาเป็นส่วนผสม ในปัจจุบันได้ย้อนกลับมาใช้วัสดุพื้นบ้านเหมือนในอดีต แต่ได้มีการพัฒนาการให้เหมาะสมกับสภาพในปัจจุบัน ในชนบทการใช้สมุนไพรเป็นเครื่องสำอางยังคงใช้กัน

¹ ข่าวสินค้าและจดหมายเหตุแสดงรายการเครื่องหมายการค้า. ฉบับเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2485, หน้า 46-48.

อย่างต่อเนื่อง ทำให้พืชพันธุ์บางอย่างไม่สูญพันธุ์ เครื่องสำอางไทยมีความเป็นพลวัตค่อนข้างสูงสืบเนื่องมาจากช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง อิทธิพลตะวันตกเข้ามาครอบงำจนสตรีไทยเลิกนิยมเครื่องสำอางที่ทำจากสมุนไพรหันไปใช้เครื่องสำอางที่ผลิตจากสารเคมี ซึ่งนอกจากมีราคาแพงแล้วยังมีผลข้างเคียงมากมายบางครั้งทำอันตรายอย่างร้ายแรง จึงพบว่าปัจจุบันคนไทยเริ่มหันกลับมาใช้เครื่องสำอางที่ผลิตจากสมุนไพรไทยดังที่เคยใช้กันในอดีต ในปัจจุบันเครื่องสำอางสมุนไพรที่ใช้ไม่ใช่เครื่องสำอางที่ทำจากตัวสมุนไพรสดและแห้ง แต่เป็นการใช้สารสกัดจากสมุนไพร และนำมาบรรจุในภาชนะที่สวยงามเพิ่มคุณค่าให้ผลิตภัณฑ์ เครื่องสำอางเหล่านี้สร้างงานให้กับผู้คนจำนวนมาก และมีมูลค่ามหาศาลต่อผู้ผลิตวัตถุดิบ ผู้ประกอบการและผู้จำหน่าย ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าการใช้เครื่องสำอางของสตรีไทยมีวิวัฒนาการมาอย่างต่อเนื่อง

บรรณานุกรม

หนังสือ

- กาญจนาศ พันธุ์. (นามแฝง), (2540). **เต็กคลองบางหลวงเล่ม 1** พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สารคดี.
- _____. (2519). **เมื่อวานนี้**. เล่ม 1 – เล่ม 3. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ชัยเรืองศิลป์.
- _____. (2543). **กรุงเทพฯ เมื่อวานนี้**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: สารคดี.
- คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. (2506). **สี่แผ่นดิน**. เล่ม 1 และเล่ม 2. กรุงเทพฯ: แพร์พิทยา.
- คาร์ล บ็อค. (2514). **สมัยพระปิยมหาราช**. เสถียร พันธรังสีและอัมพร จุลานนท์ (แปล). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อลงกรณ์.
- จุลจอมเกล้าฯ, พระบาทสมเด็จพระ. (2508). **พระราชนิพนธ์ไกลบ้าน**. เล่ม 2. กรุงเทพฯ: แพร์พิทยา.
- เจนภพ จบกระบวนวรรณ. (นามแฝง), (2524). **ยี่เกจากดอกดินถึงหอมหวาน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม.
- เจือ สตะเวทิน. (2517). **คลังวรรณคดีตอนที่ 2**. กรุงเทพฯ: สมาคมห้องสมุดแห่งประเทศไทย.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2547). **วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงของสังคม**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เดอ ลาลูแบร์. (2508). **จดหมายเหตุลาลูแบร์**. เล่ม 1 สันต์ ท.โมลบุตร (แปล). กรุงเทพฯ: 55 สำนักพิมพ์ก้าวหน้า.
- โดม สุขวงศ์. (2525). **ข่าวลือคนไทยไปอเมริกา พ.ศ.2467**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2512). **เพลงยาวกลบทและกลอักษร แต่งจารึกที่วัดพระเชตุพนในรัชกาลที่ 3**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์.
- _____. (2515). **ถึงหญิงใหญ่**. กรุงเทพฯ: บรรณกิจเทรดดิ้ง.

- ทิพยวาณี สนิทวงศ์ฯ. (2525). **เมื่อคุณตาคุณยายยังเล็ก**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: บริษัทการพิมพ์ สตรีสาร จำกัด.
- เทพชู ทับทอง. (2524). **กรุงรัตนโกสินทร์เมื่อ 200 ปี**. กรุงเทพฯ: เทพพิทักษ์การพิมพ์.
- นริศรานุกัณฑ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **ตำราช่างภาพ**, (2514). **สาส์นสมเด็จพระ**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์องค์การค้ำของคุรุสภา.
- บรมมหาสุรสิงหนาท, กรมพระราชวัง (2500). **พระบรมราชนิพนธ์**. พระนคร: ม.ป.พ.
- ปรมาวุฒิชินโนรส, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา. (2516). **กฤษณาสอนน้องคำฉันท์**. พิมพ์ครั้งที่ 13. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์องค์การค้ำของคุรุสภา.
- ปาเลอกัวซ์, สังฆราช. (2506). **เล่าเรื่องเมืองสยาม**. สันต์ ท.โกมลบุตร (แปล). กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า.
- ปิ่น มาลากุล, ม.ป. (2518). "งานละครของพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินธุ์มหาจักรพรรดิ". **พระมังกุฎเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม**. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา.
- ฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงาน เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, คณะกรรมการ. (2543). **การแต่งกายไทย: วัฒนาการจากอดีตสู่ปัจจุบัน เล่ม 1**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- พ.ณ.ประมวลมารค. (2510). **สิบสองกวี**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา.
- พรสวรรค์ ดิษยบุตร. และคณะ (2546). **เครื่องสำอางจากสมุนไพร**. สถาบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (วว.) กรุงเทพฯ: อรุณการพิมพ์.
- พิมพ์พร ลีละพรพิสิฐ.รศ. (2547) **เครื่องสำอางธรรมชาติผลิตภัณฑ์สำหรับผิวหน้า**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, พระบาทสมเด็จพระ (2500). **บทละครเรื่องอุณรุท**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา.
- พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ (2500). **พระราชนิพนธ์บทละครเรื่องสังข์ทอง**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์องค์การค้ำของคุรุสภา.
- _____ . (2510). **อิเหนา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์องค์การค้ำของคุรุสภา.
- รายงานการประชุม (2547). **ชุมนุมแพทย์แผนไทยและสมุนไพรแห่งชาติครั้งที่ 6 การดูแลสุขภาพองค์รวมแบบไทยสัปปายะ**. กรุงเทพฯ: บริษัทสมเจริญพานิช.
- ราตรี ผลงภิรมย์. (2520). **การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสังข์ทอง**. วิทยานิพนธ์ ปริญญาโท มหาวิทยาลัย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ลาวัญญ์ โชติามาระ. (2523). **รักแรกของรัชกาลที่ 6**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ดวงกมล.
- _____ . (2509). **เล่าเรื่องเมืองไทย**. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา.
- ศรีสุนทรโวหาร, พระ (ภู่). (2504). **นิราศสุนทรภู่**. พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา.
- ส. พลายน้อย (2535). **เล่าเรื่องบางกอก**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: บำรุงสาส์น.

เสฐียรโกเศศ. (นามแฝง) , (2506). การแต่งตัวของชาวไทย. กรุงเทพฯ: พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงาน
ฌาปนกิจศพนายอ่ำ ปรีดีดีลิก.

_____ . (2515). การศึกษาวรรณกรรมในแง่วรรณศิลป์. กรุงเทพฯ: บรรณาการ.

เสฐียรโกเศศ และ นาคะประทีป. (2516). ประชุมเรื่องพระรามและแง่คิดจากวรรณคดี.
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณาการ.

แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย. (2525). หนังสือชุดกรุงเทพฯ สองศตวรรษ. เหตุการณ์สมัยรัตนโกสินทร์เมื่อ
200 ปี. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.

สุธัญญา แสงวงผล. (2546). ผลกระทบจากการใช้เครื่องสำอางสมุนไพร ในเขตเทศบาลนคร
เชียงราย อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย. การศึกษาอิสระตามหลักสูตรปริญญาบริหารธุรกิจ
บัณฑิต สาขาวิชาบริหารธุรกิจสำนักวิชาการจัดการ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง.

หอสมุดแห่งชาติ. (รวบรวม) (2506). ขุนช้างขุนแผน. เล่ม 1. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา.

_____ . (2508). นางนพมาศหรือตำรับทำวศรีศรีจุฬาลักษณ์. พิมพ์เป็นครั้งที่ 13.

กรุงเทพฯ: พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางสะสุไร ตุลาคม.
หน่วยประชาสัมพันธ์ศูนย์ชุมนุมส่งเสริมวัฒนธรรมไทย (2520). สุนัขสำนวนเก่า. วรรณกรรมของกวี
ชาวเมืองนครศรีธรรมราช: วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราช.

อมรรตุนารักษ์, จมื่น. (2506). วังหลวง. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์องค์การค้ำของคุรุสภา ศึกษาภัณฑ์พานิช.

อาหารและยา กระทรวงสาธารณสุข, สำนักงานคณะกรรมการ. (2545). คู่มือผลิตภัณฑ์
เครื่องสำอาง เพื่อเศรษฐกิจชุมชน. กรุงเทพฯ: โครงการพัฒนาตำรา กองทุนสนับสนุน
กิจกรรม มูลนิธิแพทย์แผนไทยพัฒนา.

วารสารและหนังสือพิมพ์

วารสารกิจการค้า ปีที่ 1 เมษายน พ.ศ.2479.

วารสารกิจการการค้า ปีที่ 8 มิถุนายน พ.ศ.2487.

ข่าวสินค้าและจดหมายเหตุแสดงรายการเครื่องหมายการค้า ฉบับปี พ.ศ.2474, 2486 และ 2487.

ข่าวสารการพานิช ฉบับเดือนมีนาคม พ.ศ.2478.

ข่าวสารการพานิช ฉบับเดือนเมษายน พ.ศ.2478.

ข่าวสารการพานิช ฉบับเดือนมกราคม พ.ศ.2487.

ข่าวสารการพานิช ฉบับเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2487.

จดหมายเหตุรายการเครื่องหมายการค้า เล่มที่ 32 ฉบับวันที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ.2474.

วารสารhariเชชม ฉบับเดือนมิถุนายน พ.ศ.2469.

วารสารพลับพลาไชย ปีที่2 เล่มที่ 22 เมษายน พ.ศ.2470.

วารสารพลับพลาไชย ปีที่ 2 เล่มที่ 23 พฤษภาคม พ.ศ.2470.

วารสารศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 3 ฉบับเดือนมิถุนายน พ.ศ.2525.

- วารสารสตรีไทย ฉบับเดือนมีนาคม พ.ศ.2468.
 วารสารสตรีไทย ฉบับเดือนเมษายน 2468.
 วารสารสตรีไทย ฉบับเดือนมิถุนายน พ.ศ.2468.
 วารสารสตรีไทย ฉบับเดือนสิงหาคม พ.ศ.2468.
 วารสารสตรีไทย ฉบับเดือนกันยายน พ.ศ.2468.
 วารสารสตรีไทย ฉบับเดือนเมษายน พ.ศ.2469.
 วารสารสตรีไทย ฉบับเดือนมีนาคม พ.ศ.2469.
 วารสารสตรีไทย ฉบับเดือนสิงหาคม พ.ศ.2469.
 วารสารสตรีไทย ฉบับเดือนตุลาคม พ.ศ.2473.
 วารสารหญิงสยาม ฉบับเดือนตุลาคม พ.ศ.2473.
 หนังสือพิมพ์ไทยใหม่ ฉบับวันที่ 19 กรกฎาคม พ.ศ.2480.
 หนังสือพิมพ์ไทยใหม่ ฉบับวันที่ 2 สิงหาคม พ.ศ.2480.
 หนังสือพิมพ์ไทยใหม่ ฉบับวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ.2480.
 หนังสือพิมพ์วैयाโม ฉบับวันที่ 16 กันยายน พ.ศ.2460.
 หนังสือพิมพ์วैयाโม ฉบับวันที่ 7 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2464.
 หนังสือพิมพ์ประมวลสาร ฉบับวันที่ 6 มกราคม พ.ศ.2478.
 หนังสือพิมพ์ประมวลสาร ฉบับวันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2478.
 หนังสือพิมพ์ประมวลสาร ฉบับวันที่ 12 เมษายน พ.ศ.2480.
 หนังสือพิมพ์ศรีกรุง ฉบับวันที่ 2 มิถุนายน พ.ศ.2473.
 หนังสือพิมพ์ศรีกรุง ฉบับวันที่ 6 มิถุนายน พ.ศ.2473.